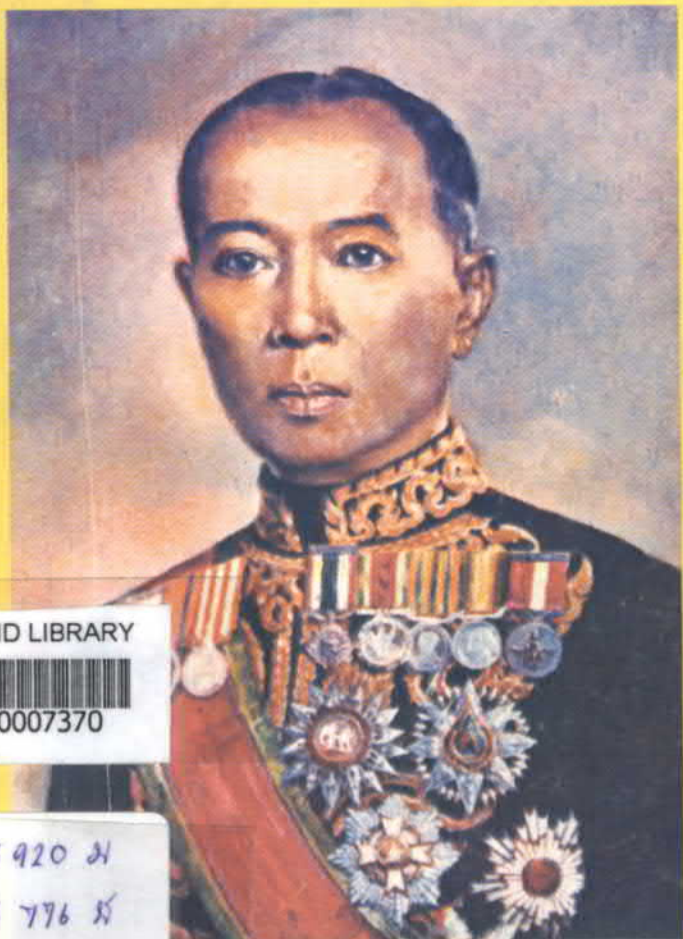

ชีวิตแห่งละคร

DCID LIBRARY

0000007370

ค 920 ม

ค 776 ม

ม.5

เสริมการอ่าน ระดับมัธยมศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๘

จำนวน ๘,๕๐๐ เล่ม

ISBN 974 - 10 - 0153 - 3

หนังสือส่งเสริมการอ่านระดับมัธยมศึกษา

เรื่อง

สุทธิลักษณ์ อัมพวันวงศ์
เรียบเรียง

กรหวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง อนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน

ด้วยกรมวิชาการได้จัดทำหนังสือส่งเสริมการอ่าน เรื่อง “ชีวิตแห่งละคร” ระดับมัธยมศึกษา ขึ้น กระทรวงศึกษาธิการ ได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้หนังสือนี้ในโรงเรียนได้

ประกาศ ณ วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๒๗

พ.ร.อ.

(นายพจนอม แก้วกำเนิด)

รักษาราชการแทนรองปลัดกระทรวง ปฏิบัติราชการแทน
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

วันที่	๒๖ ๓ ๗ ๒๕๔๔
เลขทะเบียน	ค ๐๕๕๐๗ ม.๕
เลขเรียกหนังสือ	ค ๙๒๐ ม

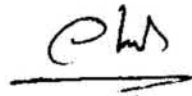
ค ๙๗๖ ม

คำนำ

หนังสือเรื่อง “ชีวิตแห่งละคร” ระดับมัธยมศึกษา เล่มนี้ กระทรวงศึกษาธิการ มอบให้ นางสาวสุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์ เป็นผู้เรียบเรียง เป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่ได้จากการประชุมปฏิบัติการจัดทำหนังสือส่งเสริมการอ่านซึ่งกรมวิชาการได้จัดทำขึ้น โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดทำหนังสือสำหรับเด็กทั้งภาคราชการและเอกชนมาร่วมประชุม ศึกษากำหนดเค้าโครงเรื่อง กำหนดผู้เขียนพิจารณาออกแบบและภาพประกอบ และมอบให้นางแมนมาส ขวลิต เป็นผู้ตรวจขึ้นสุดท้าย

หนังสือเรื่อง “ชีวิตแห่งละคร” เป็นเรื่องราวชีวิตประวัติการต่อสู้ของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ตั้งแต่วัยเด็กจบจนถึงแก่อสัญกรรม ความอดสาหัสวิริยะเป็นคุณธรรมเด่นที่ส่งเสริมชีวิตประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีที่ดีสำหรับผู้อ่านสามารถนำไปปฏิบัติได้ลักษณะการเขียนเชิงสารคดี บรรยายเรื่องราวตามลำดับเวลาโดยใช้ภาษาเรียบง่าย และมีภาพประกอบเพื่อให้ชวนอ่านยิ่งขึ้น กรมวิชาการจึงจัดพิมพ์เป็นหนังสือส่งเสริมการอ่านระดับมัธยมศึกษา พิมพ์ครั้งแรกจำนวน ๘,๕๐๐ เล่ม เพื่อแจกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาทั่วประเทศแล้วมอบให้องค์การค้ำของคุรุสภาจัดพิมพ์ จำหน่ายสำหรับโรงเรียนและหรือผู้สนใจในโอกาสต่อไปด้วย

กรมวิชาการขอขอบคุณคณะกรรมการ ฯ และผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

(นายวิเวก ปางพุฒิพงศ์)

รักษาราชการแทน

อธิบดีกรมวิชาการ

๘ ตุลาคม ๒๕๒๓

คำปรารภของผู้เรียบเรียง

คำว่า “ชีวิตแห่งละคร” เดิมเป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้แต่งพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เล่าถึงสิ่งที่ท่านพบเห็นในการไปราชการในฐานะเลขานุการคณะข้าหลวงใหญ่ประจำแม่น้ำโขง ไปประชุมที่เมืองเวียงจันทน์ และสำรวจแม่น้ำโขงจากเวียงจันทน์ขึ้นไปหลวงพระบางและเชียงแสน ชื่อเต็มของหนังสือเล่มนั้นคือ “ชีวิตแห่งละครฉากแม่น้ำโขง”

ในตอนต้นเล่ม ท่านได้กล่าวถึงชีวิตมนุษย์ในโลกนี้ว่าเป็น “ชีวิตแห่งละคร” ใช้อย่างน่าสนใจ ผู้เรียบเรียงจึงขอนำคำว่า “ชีวิตแห่งละคร” มาเป็นชื่อเรื่องของหนังสือชีวประวัติและผลงานของท่านเล่มนี้ด้วยความเคารพและนิยมในข้อคิดอันคมคายของท่าน อีกทั้งเห็นว่าชีวิตของท่านนั้นเป็น “ชีวิตแห่งละคร” ที่แท้จริง เพราะท่านมีบทบาทต่าง ๆ กันที่ต้องแสดงมากมาย จนกระทั่งละครต้องปิดฉากลงโดยมฤตยูรุดม่านสีดำกำบังฉากทั้งดงามของท่านเสีย

ผู้เรียบเรียงขอขอบพระคุณคุณหญิงประภาพรณ วิจิตรวาทการเป็นอย่างสูงที่ได้กรุณาให้ความสะดวกทุกประการในการใช้ผลงานประพันธ์เป็นจำนวนมากของหลวงวิจิตรวาทการประกอบการเรียบเรียง พร้อมทั้งช่วยเพิ่มเติมข้อมูลบางอย่างให้และเอื้อเฟื้อภาพประกอบเรื่องทั้งหมด หากมิได้รับความช่วยเหลือร่วมมือดังกล่าว การเรียบเรียง “ชีวิตแห่งละคร” คงจะไม่มีทางสำเร็จได้ตามเวลาที่กำหนด

ส่วนดีของ “ชีวิตแห่งละคร” เล่มนี้ ผู้เรียบเรียงขออุทิศแด่ ฯพณฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการเจ้าของประวัติ ซึ่งผู้เรียบเรียงนับถือและนิยมอย่างยิ่งในผลงานประพันธ์ของท่าน ส่วนข้อบกพร่องต่าง ๆ เป็นของผู้เรียบเรียงแต่ผู้เดียว

สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์

สารบัญ

		หน้า
บทที่ ๑	เยาว์วัยใฝ่เรียนรู้	๑
บทที่ ๒	ก้าวสู่ดินแดนไกล	๑๕
บทที่ ๓	หัวใจพิศวาส	๒๘
บทที่ ๔	ชาญฉลาดราชการ	๓๑
บทที่ ๕	งานประพันธ์สื่อเสียง	๔๒
บทที่ ๖	ฟุ้งเฟื่องเรืองละคร	๕๒
บทที่ ๗	ไม่อวรณ์ “ยิ้มได้เมื่อภัยมา”	๖๐
บทที่ ๘	ฯพณฯ ภริยา บุตร	๖๗
บทที่ ๙	สิ้นสุด “ชีวิตแห่งละคร”	๗๖
บทที่ ๑๐	อนุสรณ์ คำคม	๘๔
บรรณานุกรม		๘๙

บทที่ ๑

เยาววัย ใฝ่เรียนรู้

“ข้าพเจ้าไม่ได้เกิดมาสำหรับหาความสบายให้แก่ตัวเอง แต่เกิดมาสำหรับเป็นทาสรับใช้เพื่อนมนุษย์อื่น ๆ และสำหรับจะโลดเต้นรำตามบทเพลงที่ธรรมชาติได้บัญญัติไว้สำหรับตัวข้าพเจ้า และชีวิตของข้าพเจ้าเป็นชีวิตแห่งละคร ซึ่งจะได้เปิดฉากให้ท่านชมต่อไป”

หลวงวิจิตรวาทการ

๒๘ สิงหาคม ๒๔๖๓ เรือเดินสมุทรลำนั้นเคลื่อนลำออกจากท่าเรือวัดพระยาไกร กรุงเทพมหานคร มุ่งหน้าไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาสู่ปากอ่าวไทย จุดหมายปลายทางคือกรุงปารีสประเทศฝรั่งเศสที่อยู่ไกลสุดขอบฟ้าโน้น

ชายหนุ่มวัย ๒๒ ยืนอยู่บนดาดฟ้าเรือ ทอดสายตาไปเบื้องหน้า

“ในที่สุดความใฝ่ฝันของเราที่จะได้ไปเมืองนอกก็เป็นความจริง “ชีวิตแห่งละคร” กำลังจะเปิดฉากใหม่ จะนำตื่นเต้นสนุกสนานหรือจิตซีด ยากล้าปากอย่างไรจะได้อยู่กัน” เขารำพึงกับตนเอง

เด็กชายแห่งลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง

ย้อนหลังไปในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๔๔๑ เวลา ๔.๐๐ น. ก่อนรุ่งสางเด็กชายผู้หนึ่งได้ถือกำเนิดขึ้น ณ เรือนแพริมแม่น้ำสะแกกรัง อันเป็นแม่น้ำเล็ก ๆ แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดอุทัยธานี เป็นบุตรคนที่ ๒ ในจำนวน ๘ คนของนายอินและนางคล้าย นายอินตั้งชื่อบุตรชายผู้นี้ว่า “กิมเหลียง”

เรือนแพหลังนั้นทำด้วยไม้ไผ่ผ่าซัดและมีฉากรุงหลังคามุงแฝก จอดอยู่ตรงหน้าบ้านหลังใหญ่ของหลวงสกลรักษา นายอำเภอผู้เป็นตาของเด็กชายกิมเหลียง นายอินและนางคล้ายเจ้าของเรือนแพมีฐานะยากจน เนื่องจากต้องหาเลี้ยงบุตรหลายคน มีอาชีพเร่ขายของตามหมู่บ้านริมแม่น้ำ เขามีเรือเล็ก ๆ ลำหนึ่ง นางคล้ายแจวห้วยนายอินแจวท้าย

ถึงแม้จะยากจนนายอินก็ได้ทอดทิ้งที่จะให้การศึกษาแก่บุตร เมื่อเด็กชายกิมเหลียงอายุได้ ๕ ขวบก็เริ่มเรียน ก.ข. จากกระดานชนวน นายอินเขียนตัวอักษรไว้ให้ตั้งแต่ตอนกลางคืน เพราะเขาและภรรยาต้องตื่นนอนตั้งแต่เช้ามืด ออกแจวเรือค้าขายเริ่มตั้งแต่ ๔.๐๐ นาฬิกาไปจนตลอดวัน

เด็กชายกิมเหลียงอยู่กับบ้านก็เริ่มเรียนหนังสือตามที่พ่อเขียนไว้ให้ ยายคือนางสกลรักษาคอยควบคุมดูแล ในตอนค่ำเมื่อพ่อกลับมาบ้านก็จะคอยติดตามดูผลการเรียน เมื่อเห็นว่าลูกเรียนได้ถูกต้องแล้วก็เขียนตัวอักษรต่อให้สำหรับวันรุ่งขึ้น จนกระทั่งเด็กชายกิมเหลียงอายุได้ ๘ ขวบรู้หนังสือขั้นต้นแล้ว พ่อจึงนำไปเข้าเรียนที่

โรงเรียนวัดขวิด ตำบลสะแกกรัง สอบไล่ได้ประโยคประถมเมื่ออายุ ๑๐ ขวบ

ความทรงจำที่สวยงามในวัยเด็กของเด็กชายกิมเหลียงก็คือ นิทานจากเรื่องวรรณคดีไทยที่ย่าเล่าให้ฟังก่อนนอน เขาสามารถจดจำเรื่องสังข์ทอง รามเกียรติ์ อิเหนา พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน ไว้ในสมองได้ทั้งหมด ก่อนที่จะอ่านหนังสือได้เอง จึงอาจกล่าวได้ว่า นิสัยรักการอ่านหนังสือได้เริ่มต้นตั้งแต่ได้ฟังนิทานสนุก ๆ จากวรรณคดีไทยเหล่านี้

สิ่งที่เด็กชายกิมเหลียงชอบมากอีกอย่างหนึ่งคือการขี่ช้าง ซึ่งเป็นพาหนะของหลวงสกลรักษาผู้เป็นตาใช้ขี่ไปตรวจราชการ ตาโปรดปรานหลานคนนี้นักและมักชอบเรียกไปหัดเขียนสำนวนพ้อง ตั้งแต่หลานอายุยังน้อย สิ่งนี้มีส่วนทำให้เกิดนิสัยรักการขีดเขียนและเขียนภาษาไทยได้ดีในเวลาต่อมา การเล่นที่ชอบมากคือเล่นเป็นนายทหาร หาไม้มาผูกติดกับบันเอวไว้สมมุติเป็นกระบี่

สู่ทางธรรม

เมื่อเรียนจบชั้นประถมแล้ว พ่อแม่ไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะให้เรียนต่อได้ จึงให้เข้าเรียนทางธรรม ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อเด็กชายกิมเหลียงอายุได้ ๑๓ ปี พำนักอยู่กับสมเด็จพระวันรัต (จิต อุดยมหาเถระ) ผู้เป็นเจ้าอาวาสและเจ้าคณะ สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) ซึ่งในขณะนั้นเป็นราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์เป็นผู้อำนวยการมหาธาตุวิทยาลัย เด็กชาย

กิมเหลียงเป็นหลานของท่าน ท่านจึงมีความปรารถนาจะให้ความ
เจริญก้าวหน้าในทางพุทธศาสนาในเวลาต่อไปข้างหน้า

ในเวลานั้นมหาธาตุวิทยาลัยกำลังเริ่มปรับปรุงการศึกษาของ
พระภิกษุสามเณรจากแบบเก่า ซึ่งสอนเฉพาะ**นักธรรมและบาลี**^๑
เท่านั้นมาเป็นแบบใหม่ คือเพิ่มวิชา**ภาษาไทยและคำนวณ**เข้าไว้ใน
หลักสูตร เด็กชายกิมเหลียงจึงเป็นนักเรียนรุ่นแรกตามหลักสูตรใหม่
นี้

เมื่อเด็กชายกิมเหลียงศึกษาจนมีความรู้พอที่จะเข้าสอบเปรียญ
ได้แล้ว จึงบวชเป็นสามเณร มีฉายาว่า “ธมฺมรสี” มีความหมาย
ถึงแสงธรรม ต่อมาได้นำมาใช้เป็นนามปากกาในงานประพันธ์
สอบไล่ได้เปรียญ ๓ ประโยคในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เปรียญ ๔ ประโยค
ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ และสอบไล่ได้เปรียญ ๕ ประโยคได้เป็นที่ ๑ ใน
ประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้รับพระราชทานประกาศนียบัตร
หมายเลข ๑ จากพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า-
อยู่หัว นับเป็นสามเณรที่เปรื่องปราดมาก

ในเวลานั้นการสอบเปรียญ ๔ ประโยคสอบตามหลักสูตรมณฑล-
ที่ป็นสองภาค แต่ดำราพิมพ์เสร็จเพียงภาคเดียว ภาคสองต้องรอ
การชำระคือตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์เดิมที่เขียนไว้บนใบลาน
เมื่อชำระแล้วต้องคัดลอกเป็นตัวอักษรไทยก่อนจึงจะพิมพ์ได้

^๑ **นักธรรม** คือการศึกษาศาธรรมะ คำสอนของพระพุทธเจ้า พุทธประวัติ แบ่งออกเป็น
ชั้นตรี โท เอก

บาลี คือการศึกษาหลักภาษาบาลี เพื่อนำความรู้มาแปลพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทาง
พุทธศาสนา แบ่งเป็นลำดับมีตั้งแต่ประโยค ๑, ๒ ถ้าได้ประโยค ๓ ขึ้นไปเป็นลำดับถึง ๕ ได้เป็น
มหาเปรียญ

สามเณรกิมเหลียงไม่รอนับบัพพิมพ์เพื่อใช้ท่องจำและทบทวนในเวลา
สอบ ได้ไปขอยืมฉบับชำระแล้วมาจากเพื่อนคนหนึ่ง ใช้ความ
อุตสาหะคัดลอกด้วยลายมือตนเองสิ้นเวลา ๕ เดือน จึงสำเร็จ

น่าเสียดายที่นางคล้ายมารดามิได้มีชีวิตอยู่ชื่นชมความสามารถ
ของบุตรในครั้งนั้น เพราะได้ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ และหลัง
จากนั้นอีก ๕ ปี นายอินได้สมรสใหม่กับนางสาวบุญคงและมี
บุตรชายอีก ๑ คน

คิดตั้งนามสกุล

นับตั้งแต่สอบไล่ได้เปรียญ ๔ ประโยคเป็นต้นมา สามเณร
กิมเหลียงได้รับแต่งตั้งให้เป็นครูสอนนักเรียนและบาลีแก่พระภิกษุ
และสามเณรที่มหาธาตุวิทยาลัยร่วมกับเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกัน เช่น
หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (มหาป่วน) และในระหว่างเป็นสามเณรนั้น
ได้แสดงความคิดริเริ่มและความรอบรู้ให้ปรากฏในหลายเรื่อง

เรื่องแรกคือได้ริเริ่มคิดนามสกุลของตนเองขึ้น เพื่อเป็นไป
ตามพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. ๒๔๕๖ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราขึ้นใช้
เป็นเริ่มแรก เพื่อให้คนไทยทุกคนมีนามสกุลเช่นอารยประเทศ
นามสกุลที่คิดตั้งขึ้นคือ “วัฒนปฤดา” มีความหมายว่าความเจริญ
เป็นที่ยินดี ซึ่งเพื่อน ๆ ร่วมสำนักก็ได้เอาอย่างคิดตั้งนามสกุลกัน
ทุกคน เช่นสามเณรกิม ตั้งนามสกุล “หงส์ลดาารมภ์” และสามเณร
บุญช่วยตั้งนามสกุล “สรสุชาติ”

ความคิดริเริ่มและรอบรู้อีกเรื่องหนึ่งคือเป็นผู้เสนอรายชื่อหนังสือภาษาไทยที่เป็นความเรียงชั้นดีเพื่อใช้เป็นแบบเรียนของสำนักไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรื่อง “สามก๊ก” ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) “จรรยาแพทย์” ของเจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ และ “พุทธประวัติ” ของสมเด็จพระบวรราชวิมลวโรธ ทางสำนักก็ได้รับไว้ใช้ทั้งสิ้น และเล่มหลังสุดยังคงใช้มาจนถึงทุกวันนี้

ต่อสู้ด้วยเหตุผล

สามเณรภิรมย์ได้รับมอบหมายให้รวบรวมหัวข้อธรรมะที่ใช้ในการสอนวิชาเรียงความในสำนักมหาธาตุวิทยาลัย เสนอที่ประชุมครูและนักธรรมเพื่อคัดเลือกหัวข้อที่ดีที่สุด

หัวข้อธรรมะที่เลือกมามี ๔ หัวข้อคือ

๑. โภกิลานํ สทฺทํ รูปํ นกฺคเหวํมีเสียงเป็นสำคัญ
๒. ขมา รูปํ ตปสฺสินํ นักพรตมีความอดทนเป็นสำคัญ
๓. วิชารูปํ ปุริสานํ บุรุษมีวิชาเป็นสำคัญ

ข้อนี้มีภาษีดีอีกอย่างหนึ่งว่าวิชา รูปํ อรูปานํ
คนรูปขึ้นหรีมีวิชาเป็นสำคัญ

๔. นารี รูปํ สุรูปตา นารีมีรูปเป็นสำคัญ

ข้อนี้มีภาษีดีอีกอย่างหนึ่งว่า นารี รูปํ ปติพฺพตา
นารีมีการปฏิบัติสามีเป็นสำคัญ

ที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์รับข้อ ๑, ๒ และข้อ ๓ รับเอาหัวข้อแรก ส่วนข้อ ๔ มีการโต้เถียงกันมากที่สุด ที่ประชุมต้องการให้

เลือกเอาความหมายที่ ๒ แต่สามเณรก็หลีกเลี่ยงต้องการให้รับเอาความหมายที่ ๑ โดยอ้างเหตุผลว่าไม่มีคุณสมบัติใดของหญิงที่จะประเสริฐกว่ามีรูปงาม เพราะชายเมื่อพบหญิงก็ต้องดูรูปร่างก่อน ส่วนเรื่องการปฏิบัติสามีเป็นเรื่องที่สั่งสอนกันได้ภายหลัง ด้วยความรอบรู้สามเณรก็หลีกเลี่ยงยังได้อ้างถึงหญิงงามในวรรณคดีไทยอีกหลายคนมาประกอบเหตุผล ได้เถียงจนเหนื่อยอ่อนก็ไม่มีผู้ใดเห็นด้วย

สามเณรก็หลีกเลี่ยงจึงลุกออกจากที่ประชุมไป แต่มิใช่เป็นการยอมแพ้ เพียงแต่ออกไปเดินคิดเพื่อหาทางสู้ใหม่ ๑๐ นาทีต่อมาก็กลับเข้ามาตั้งคำถามต่อที่ประชุมว่า

“พระพุทธเจ้าเป็นเอกอัครมหาบุรุษ เลิศกว่าผู้ใดในโลกใช่หรือไม่?”

“ใช่” ที่ประชุมยอมรับ

“พระนางมหายาเทวีเป็นพระพุทธรูปหรือไม่?”

“ใช่”

“เหตุใดพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาจึงอภิเษกกับพระนางมหายา?”

“เพราะพระนางมหายามีความงามเป็นเลิศ” ที่ประชุมตอบ

“แล้วมีอะไรเป็นเหตุอีกหรือไม่?”

คราวนี้เสียงในที่ประชุมแตกแยกกันไปหลายเสียง ต่างไม่มีความแน่ใจ เพราะไม่สามารถค้นหาหลักฐานที่ชัดเจนมาแสดง สามเณรก็หลีกเลี่ยงจึงสรุปว่าเหตุที่แท้จริงนั้นคือความงามเป็น

ยอดมหาเสน่ห์ของพระนางมหลายา เมื่อไม่มีผู้ใดโต้ตอบสามเณร
กิมเหลียงได้กล่าวเพิ่มเติมรายละเอียดตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐม-
สมโพธิ ว่าความงามของพระนางนั้นทำให้พราหมณ์ทั้ง ๘ ที่พระ
ราชบิดาทรงมอบหมายให้ไปสืบหาหญิงงามจากประเทศต่าง ๆ
ถึงกับเคลิบเคลิ้มหลงไหล หาสติสัมปชัญญะมิได้

จึงเป็นอันว่าที่ประชุมยอมรับเป็นเอกฉันท์ให้ใช้หัวข้อ นารี
รูปี สุรูปตา นารีมีรูปเป็นสำคัญอีกหัวข้อหนึ่ง

อึ้งพุททภาษิตที่นำมาเป็นหัวข้อสอนนักเรียนในวิชาเรียงความ
ของสำนักมหาธาตุวิทยาลัยสมัยสามเณรกิมเหลียงเป็นครูบาสิอยู่
นั้นมีชื่อเสียงเลื่องลือออกไปยังสำนักอื่น ๆ แม้แต่สมเด็จพระยา-
วชิรญาณวโรรสผู้อำนวยการศึกษาบาลีและธรรมของสงฆ์ ก็ทรง
อนุญาตให้นำหัวข้อจากพุททภาษิตของสำนักวัดมหาธาตุไปใช้ในการ
สอบไล่นักเรียนธรรมสนามหลวงด้วย

ออกหนังสือพิมพ์ในวัด

ในสมัยที่สามเณรกิมเหลียงสอนบาลี ณ สำนักมหาธาตุวิทยา-
ลัยนั้น ได้มีสมาคมสัมพหุลาเกิดขึ้นในวัด งานสำคัญของสมาคมคือ
ออกหนังสือพิมพ์ซึ่งมีลักษณะเป็นใบปลิวแผ่นเดียวหรือ ๒ - ๓ แผ่น
ออกรายสัปดาห์ นำไปติดไว้ตามกระดานดำ กำแพงวัด วิหารและ
ในห้องเรียน

นักหนังสือพิมพ์คนสำคัญ ๆ ที่เขียนเรื่องได้แก่สามเณรกิม-
เหลียง สามเณรกิม สามเณรบุญช่วย สามเณรพุ่ม และสามเณร

เทียบเป็นต้น ต่างก็ใช้นามปากกาในการเขียน สามเณรกิมเหลียง ใช้นามปากกา “องคต”

เรื่องที่เขียนมีทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง ประวัติศาสตร์ ธรรมะ สามเณรบางรูปนำเอาพงศาวดารจีนมาเป็นแบบก็มี เขียนล้อเลียน กันอย่างสนุกสนานถึงกับบางคนกลายเป็นฮ่องเต้หรือหลวงจีนก็มี หนังสือพิมพ์นี้ออกอยู่ได้ประมาณ ๖ เดือน สมเด็จพระวันรัตทราบ เรื่องก็เรียกบรรดานักหนังสือพิมพ์ไปตักเตือน หนังสือพิมพ์จึง ล้มเลิกไปพร้อมกับสมาคมสัมพหุลา

แอบเรียนภาษาต่างประเทศ

ในสมัยสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) เป็นผู้ อำนวยการสำนักนั้น ศิษย์มหาธาตุวิทยาลัยตระหนักดีว่าจะเรียน อะไรตามความพอใจไม่ได้ จะต้องมุ่งเรียนเฉพาะภาษาบาลี ธรรมะ คำนวนและภาษาไทยเท่านั้น ไม่อนุญาตให้เรียนวิชาอื่น เพราะ ท่านไม่ต้องการให้ศิษย์เกิดความคิดฟุ้งซ่านหาทางออกนอกวัดและ ลาสึกขาบทไปเป็นฆราวาส วิชาภาษาต่างประเทศเป็นวิชาที่ต้อง ห้าม ถ้าใครเรียนและถูกจับได้จะถูกลงโทษให้ถอนหญ้า กวาดโบสถ์ กวาดคณะ และโทษที่รุนแรงที่สุดคือล้างส้วม

โทษที่กำหนดไว้เหล่านี้สามเณรกิมเหลียงเห็นว่าไม่สำคัญ สำหรับผู้ตั้งใจเรียนอย่างแท้จริง และไม่ต้องการให้โลกของตนเอง แคบอยู่เพียงในเขตกำแพงวัดเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นยังได้ตั้งความปรารถนาไว้ในชีวิตนี้จะต้องหาโอกาสเดินทางไปต่างประเทศให้ได้

การเรียนภาษาต่างประเทศจึงนับว่ามีความสำคัญยิ่ง สามเณร
กิมเหลียงได้แอบเรียนภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส โดยซื้อตำรา
เรียนภาษาอังกฤษของบีโอ คาร์ตไรท์ มาเรียนด้วยตนเอง พร้อมทั้ง
รับหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษมาอ่านอย่างเปิดเผย เมื่ออ่านเสร็จแล้ว
นำไปปิดไว้หน้ากุฏิให้เห็นเต็มไปหมด สมเด็จพระวันรัตได้รับคำ
บอกเล่าและเห็นหนังสือพิมพ์เหล่านั้น ก็เข้าใจว่าสามเณรกิมเหลียง
ไม่ได้เรียนภาษาต่างประเทศจริง เพราะถ้าเรียนจริงคงจะไม่กล้า
ปิดไว้เช่นนั้น

การเรียนภาษาต่างประเทศเป็นผลให้สามารถแปลพงศาวดาร
เยอรมันออกเป็นภาษาไทยและนำไปพิมพ์เผยแพร่ ใช้นามปากกา
ว่า “แสงธรรม” จึงอาจกล่าวได้ว่าในระหว่างเป็นสามเณรนั้น
สามเณรกิมเหลียงเป็นผู้ที่รอบรู้ มีวาทีดี ขยันหมั่นเพียร ทำจริง
และหาความรู้เพิ่มเติมจากหนังสืออยู่เสมอ จึงเรียนได้ดีทั้งภาษา
บาลีและภาษาไทย กุฏิของสามเณรกิมเหลียงแห่งเดียวมีหนังสือ
มากกว่ากุฏิของสามเณรอื่น ๆ ๕ กุฏิรวมกัน

สามเณรกิมเหลียงได้อุปสมบทที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
เมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๖๑ แต่เพียงเดือนเดียวก็ลาสิกขาบทใน
วันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๔๖๑

รับราชการ

เมื่อลาสิกขาบทแล้วนายกิมเหลียง วัฒนปฤดา ซึ่งขณะนั้น
มีอายุเพียง ๒๐ ปี ได้เข้าทำงานในกองการกงสุล กระทรวงการ

๑๒

ต่างประเทศในตำแหน่งเสมียน เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๔๖๑ ได้รับเงินเดือน ๑ ละ ๒๐ บาท ได้ไปเช่าห้องอยู่ที่ถนนตีทองใกล้วัดสุทัศน์เทพวราราม ครั้งหนึ่งป่วยหนักได้อาศัยความเอื้อเฟื้อของเพื่อนบ้านผู้อารี นำตัวไปรักษาที่บ้านของเขาคจนกระทั่งหาย จึงรอดพ้นความตายไปได้

กระทรวงการต่างประเทศในเวลานั้นตั้งอยู่ที่สถานที่ซึ่งเป็นกรมบัญชีกลางของกระทรวงการคลังในเวลานี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเป็นเสนาบดี

ตามระเบียบงานที่กระทรวงการต่างประเทศเริ่มเวลา ๑๐.๐๐ น. และเลิกเวลา ๑๖.๐๐ น. แต่คนทำงานส่วนมากมักมาสายจนเกือบเที่ยง แม้แต่เสมียนก็เช่นเดียวกัน เจ้ากรมมาทำงานราวบ่ายสามโมง และทำเพียงชั่วโมงเดียวก็กลับบ้านได้ มีแต่นายเวรคนเดียวที่มาทำงานตรงเวลา นายเวรเป็นคนสำคัญมากเพราะมีหน้าที่แจกงานให้ข้าราชการในกองท่า ไม่ใช่เจ้ากรมสั่งการ นายเวรเป็นข้าราชการสูงอายุมาก มีประสบการณ์ในการทำงานมานาน จึงทราบดีว่าข้าราชการคนใดมีความรู้ความสามารถอย่างไรก็แจกงานให้อย่างเหมาะสม

นายгимเหลียงไปทำงานตรงต่อเวลา และแทนที่จะรอให้นายเวรเอางานมาแจกให้เขาไปของานนายเวรทำและขอให้สอนงานให้ด้วยเริ่มตั้งแต่งานง่ายไปหางานยากตามลำดับ งานสำคัญในกระทรวงการต่างประเทศคืองานร่างหนังสือ ผู้ร่างต้องลงชื่อตนเองไว้ในต้นร่างเสนอร่างขึ้นไปตามลำดับจนถึงเสนาบดี ความภูมิใจของ

ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ สมัยนั้นอยู่ที่ว่าได้ร่างหนังสือ
ยาก ๆ และถูกแก้ไขเพียงเล็กน้อย ร่างหนังสือเหล่านี้จะเก็บไว้ใน
แฟ้มตลอดเวลา ประกาศความโง่หรือความฉลาดของผู้ร่าง

เนื่องจากนายกิมเหลียงไปทำงานก่อนคนอื่น เขาจึงสามารถ
ร่างหนังสือเสร็จไปอย่างน้อย ๒ เรื่อง ใส่ชื่อผู้ร่างในต้นร่างตาม
ระเบียบ ชื่อของเขาในฐานะเป็นผู้ร่างหนังสือก็ได้สะกดตาผู้ใหญ่
ทุกวัน ในช่วงเวลาเพียงเล็กน้อยเขาก็กลายเป็นคนเด่นคนหนึ่งใน
กองการกงสุล แม้จะมีตำแหน่งเป็นเพียงเสมียนชั้นต่ำสุดก็ตาม

ท่านผู้ใหญ่อีกท่านหนึ่งที่ได้เมตตานายกิมเหลียงในการตรวจ
แก้ร่างหนังสือและสอนวิธีการให้คือพระยาไมตรีวิรัชกฤตย์ หลวง
วิจิตรวาทการกล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “วิธีทำงานและสร้างอนาคต”
ว่า

ความกรุณาปรานีที่ท่านเจ้าคุณมีแก่ข้าพเจ้า ถึงกับว่าเวลาที่
ท่านจะตรวจแก้หนังสือที่ข้าพเจ้าร่าง ท่านเรียกข้าพเจ้าไปนั่ง
ข้าง ๆ แล้วก็ตรวจแก้ให้ดู สอนไปทุกวรรคตอนว่าทำไมต้อง
แก้อย่างนี้ ถ้าเขียนไปอย่างนี้เขาจะตอบโต้มาว่าอย่างไร เราจะ
เสียเปรียบที่ข้อไหน และควรหาทางป้องกันอย่างไร

ร่างหนังสือของนายกิมเหลียงนั้นพลตรี กรมหมื่นนราธิป-
พงศ์ประพันธ์ก็ทรงกล่าวชมเชยว่าเป็นร่างที่ใช้ภาษาดีมาก

ตั้งแต่เริ่มทำงานนายกิมเหลียงตระหนักดีว่าถ้าทำงานโดย
ไม่มีคุณสมบัติยอมยากที่จะก้าวหน้าในหน้าที่การงานได้ จึงหาโอกาส

ศึกษากฎหมายเพิ่มเติมที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ถึงแม้จะไม่มีเงินซื้อหนังสือ ก็ยังมีมานะขอยืมหนังสือเล่มโต ๆ ของเพื่อนมาทำการคัดลอก และผลปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ สามารถสอบได้กฎหมายไทยภาค ๑ นอกจากนี้ นายกิมเหลียงได้ศึกษาจากงานเก่า ๆ ของคนเก่ง ๆ ที่เก็บไว้ในแฟ้ม นำมาอ่านเพื่อศึกษาไหว่ประวัติวิธีทำงานของคนรุ่นก่อน เมื่ออ่านมากก็เกิดความรู้และมีความคิดเป็นของตนเอง และยังได้พยายามศึกษาภาษาอังกฤษจนใช้การได้ดี

สอบไปเมืองนอก

เมื่อนายกิมเหลียงทำงานที่กองการกงสุลได้ ๒ ปี ๓ เดือน ก็ประสบโชคดี กระทรวงการต่างประเทศเปิดให้ข้าราชการสอบแข่งขันเพื่อไปรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส นายกิมเหลียงได้มีโอกาสเข้าสอบแข่งขันและสอบได้ นับเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจยิ่งเพราะได้มาด้วยความสามารถของตนเอง และในเวลานั้นโอกาสที่จะได้เดินทางไปต่างประเทศก็มีได้หายากนัก

ผู้ที่ร่วมเดินทางไปด้วยในครั้งนั้นคือนายจำรูญ สิงหนเสนี ซึ่งภายหลังได้เป็นหลวงสิริราชไมตรี อัครราชทูตประจำกรุงโรม ท่านผู้นี้ได้เคยเดินทางไปยุโรปมาครั้งหนึ่งแล้ว รู้จักวิธีเดินทางดี และนายกิมเหลียงก็ได้อาศัยเพื่อนผู้นี้ระหว่งการเดินทางโดยเรือเดินสมุทร ซึ่งใช้เวลาถึง ๔๕ วันจึงไปถึงกรุงปารีส และบัดนี้ชีวิตแห่งละครฉากใหม่ของนายกิมเหลียงกำลังจะเริ่มการแสดงแล้ว

บทที่ ๒

ก้าวสู่ดินแดนไกล

“ชีวิตคือการต่อสู้ ศัตรูคือยากำลัง อุปสรรคคือหนทาง
แห่งความสำเร็จอันดี”

หลวงวิจิตรวาทการ

เปิดฉากชีวิตแห่งละคร

กรุงปารีสประเทศฝรั่งเศสในเดือนตุลาคมเป็นฤดูใบไม้ร่วง
อากาศค่อนข้างหนาว นายกิมเหลียง วัฒนปฤดา ได้เข้ารายงานตัว
ต่อพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ กฤดากร อัศวราชทูตไทย
ประจำกรุงปารีส เจ้านายผู้นี้ทรงพระปรีชาสามารถและฉลาดเฉลียว
ที่สุด แต่มีข้อเสียคือพระโสตติงต้องใช้เครื่องช่วยฟังจึงจะได้ยินสะดวก
มีความรู้ภาษาอังกฤษดีมาก แต่ภาษาไทยนั้นทรงรู้น้อยและเขียน
ได้แต่เรื่องง่าย ๆ

สถานทูตไทยกรุงปารีสในเวลานั้นมีคนทำงาน ๑๒ คน เป็น
ชาวต่างประเทศ ๗ คน คือ ที่ปรึกษากฎหมายชาวฝรั่งเศส ๓ คน

ผู้ดูแลนักเรียนไทย ๑ คน และเสมียนพิมพ์ดีดซึ่งเป็นสตรีชาวฝรั่งเศส
อีก ๓ คน ส่วนคนไทยมีเพียง ๕ คน

นายกิมเหลียงได้เริ่มทำงานทันที งานมี ๓ ลักษณะคือลักษณะ
แรกเป็นงานที่ท่านอัครราชทูตเรียกไปบอกความประสงค์เรื่องราว
และเหตุผล ต้องจดและนำมาร่าง ลักษณะที่ ๒ ท่านอัครราชทูต
ร่างเป็นภาษาอังกฤษก่อน แล้วส่งให้แปลเป็นภาษาไทย ถ้าแปล
ไม่ตรงกับภาษาอังกฤษ ท่านไม่ได้แก้ไขแต่ได้เปลี่ยนร่างหนังสือนั้น
เป็นบันทึก และทำหนังสือนำส่งบันทึกที่เป็นภาษาอังกฤษนั้น
และลักษณะที่ ๓ คือการเก็บความจากเรื่องราวหรือเอกสารปึกใหญ่
เขียนเป็นใบบอกราชการ งานเหล่านี้ต้องใช้ความรู้ความสามารถ
ในการเรียบเรียงอยู่ไม่น้อยและต้องใช้ภาษาไทยที่ดีอีกด้วย

ต่อสู้งานหนัก

งานของสถานทูตไทยกรุงปารีสในระยะหลังสงครามโลก
ครั้งที่ ๑ ยังมีงานการเมืองเพิ่มขึ้นจากงานประจำอีกเป็นจำนวน
ไม่น้อย ได้แก่งานปฏิกรรมสงคราม งานชำระบัญชีชนชาติศัตรู
ซึ่งเป็นผลแห่งสัญญาแวร์ซายส์ งานสันนิบาตชาติ ซึ่งเป็นงานใหญ่
ที่มีคุณภาพและปริมาณมากกว่างานทั่วไปของสถานทูต งานเจรจา
สัญญาใหม่กับเยอรมนี ซึ่งสัญญาเก่าสิ้นสุดไปเนื่องจากประเทศไทย
ประกาศสงครามกับเยอรมนีในสงครามโลกครั้งที่ ๑ งานแก้ไข
สนธิสัญญาใหม่ ซึ่งประเทศไทยได้สิทธิตามสัญญาแวร์ซายส์เป็น
การแก้ไขกับทุกประเทศ และสำหรับประเทศบนภาคพื้นยุโรปนั้น

รัฐบาลได้มอบหน้าที่ให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาธุศที่ ๑ กฤดากร เป็นผู้เจรจาทุกแห่ง สถานทูตไทยกรุงปารีสจึงมีงานเพิ่มขึ้นกว่าปกติ ๒ - ๓ เท่าตัว

นายกิมเหลียงต้องรับงานหนัก ในฐานะเป็นผู้ช่วยเลขานุการ ที่มีอาวุโสน้อยที่สุด ท่านอัครราชทูตจึงทรงเรียกใช้มากที่สุด แม้แต่ในเวลากลางคืนในฤดูหนาว บางครั้งเวลาล่วงเข้าสองยาม ถ้าท่านอัครราชทูตทรงเรียกทางโทรศัพท์ให้ค้นหาเรื่องราวที่ต้องพระประสงค์ ก็จะต้องฝ่าลมหนาวจากที่พักซึ่งเป็นห้องหนึ่งในสถานทูต เดินผ่านที่ว่างไปยังบ้านพักท่านอัครราชทูตในทันที การทำงานหนักเช่นนี้ นายกิมเหลียงเห็นว่าทำให้เกิดผลดี คือเป็นการสร้างนิสัยทนงาน

เข้าร่วมประชุมใหญ่ของสันนิบาตชาติ

นายกิมเหลียงได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมใหญ่ของสันนิบาตชาติ ที่กรุงเยนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์อีกด้วย การประชุมนี้มีความสำคัญมาก กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงกล่าวว่า การได้เข้าประชุมและทำงานสันนิบาตชาตินั้น เท่ากับว่าได้ผ่านการศึกษาในมหาวิทยาลัยสูงสุด ไม่มีมหาวิทยาลัยใดจะสูงยิ่งไปกว่านี้ ทั้งนี้เนื่องจากบรรดาผู้แทนจากประเทศต่าง ๆ ในที่ประชุมสันนิบาตชาตินั้นล้วนแต่เป็นคนที่มีความสามารถยอดเยี่ยมทั้งสิ้น ในประเทศทางยุโรปส่วนมาก รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศเป็นหัวหน้าคณะทูตมาประชุมเอง บางประเทศนายกรัฐมนตรีมาเอง ภาษาที่ใช้ในการประชุมมีสองภาษาคือภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส และมีล่ามแปลทั้งสองภาษานั้นจากภาษาหนึ่งเป็นอีกภาษาหนึ่ง

ผู้เข้าฟังการประชุมสันนิบาตชาติจะได้ฟังคำพูดที่คมคายไพเราะ แต่มุกที่เฉลียวฉลาดไหวพริบที่ได้ตอบกันปัจจุบันทันด่วน หลักวิชาที่ต่างฝ่ายยกขึ้นมาต่อสู้กัน วาทศิลป์ที่แหลมคม และวิธีการอันแนบเนียนในเชิงพูดนั้นไม่สามารถจะหาเรียนได้จากที่อื่นที่ดีกว่านั้น

นายกิมเหลียงต้องตามเสด็จท่านอัครราชทูตไปเข้าประชุมใหญ่ของสันนิบาตชาติประมาณเดือนเศษ และเข้าประชุมพิเศษอื่น ๆ อีกรวมกันประมาณปีละ ๓ เดือนเป็นประจำทุกปี การประชุมใหญ่สันนิบาตชาติใช้เลขานุการ ๓ คน คือ พระสารสาสน์ประพันธ์ พระยาศรีวิสารวาจา และนายกิมเหลียง วัฒนปฤดา นายกิมเหลียงยังมีหน้าที่พิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือต้องเป็นผู้เขียนรายงานการประชุมทั้งหมดเป็นภาษาไทยแต่ผู้เดียว เพื่อส่งไปยังกระทรวงการต่างประเทศ เนื่องจากเขียนภาษาไทยได้ดีกว่าอีก ๒ ท่านนั้น ดังนั้นนับว่านายกิมเหลียงมีโชคคืออย่างหนึ่ง เขาได้เขียนไว้ในหนังสือวิธีทำงานและสร้างอนาคตว่า

โชคชะตาได้ช่วยให้ข้าพเจ้ามีโอกาสเล่าเรียนศึกษาของดีที่กล่าวมาข้างต้นนั้นอยู่ถึง ๕ ปีเต็ม และศึกษาครบถ้วนตามแบบแผนที่โบราณเรากล่าวว่า สุ จิ ปุ ลิ คือ พัง คิด ถาม เขียน ข้าพเจ้าฟังการประชุมอย่างนี้ตลอดสมัยประชุมทุกสมัยเป็นเวลา ๕ ปี มีความจำเป็นต้องเก็บเอามาคิด และเมื่อสงสัยข้อใดก็ได้ถามผู้รู้ ยิ่งกว่านั้นข้าพเจ้ายังได้เขียน คือเขียนรายงานการประชุมเช่นนี้แต่ผู้เดียวทุก ๆ ครั้ง การประชุมสมัยหนึ่ง ๆ ก็เป็นรายงานไม่น้อยกว่า ๑๐๐ หน้ากระดาษพิมพ์...

งานสังคม

นอกจากงานในสถานทูตและงานประชุมดังกล่าวแล้ว งานสำคัญอีกอย่างหนึ่งในวงการทูตก็คืองานสังคม แม้จะมีตำแหน่งเพียงเลขานุการ แต่ก็มีหน้าที่ทางสังคมกับบุคคลชั้นเดียวกัน ซึ่งในขณะนั้นอาจไม่มีความสำคัญมากนัก แต่ในอนาคตเลขานุการในขณะนั้นในเวลาข้างหน้าอาจได้เป็นอัครราชทูต เช่นเลขานุการคณะทูตญี่ปุ่น ๒ คนที่นายกิมเหลียงรู้จักมักคุ้นในที่ประชุมสันนิบาตชาตินั้น ต่อมาได้เป็นอัครราชทูตประจำกระทรวง ซึ่งเมื่อนายกิมเหลียง ซึ่งต่อมามีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิจิตรวาทการ เป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียวก็ได้รับความสะดวกจากการคุ้นเคยกันมาก่อน

สถานที่ทำการสำหรับคณะทูตไทยประจำสันนิบาตชาติได้เข้าบ้านอยู่บนตึกชั้นที่ ๕ มุมถนนดิโรน กรุงเยนีวา ได้จัดเลี้ยงแขกเป็นประจำ นายกิมเหลียงจึงมีงานพิเศษที่จะต้องจัดการดูแลเรื่องรับรองเลี้ยงแขก ซึ่งการจัดโต๊ะที่นั่งตามลำดับความสำคัญของแขกมีความสำคัญมากในวงการทูต

นายกิมเหลียงได้คุ้นเคยกับงานนี้มาก่อนแล้ว เคยกระทั่งทำหน้าที่เสิร์ฟโต๊ะ ตั้งแต่เป็นเสมียนอยู่ที่กระทรวงการต่างประเทศ งานนี้ไม่ใช่เป็นการเหยียดหยาม ตรงกันข้ามกับเป็นงานที่ทำให้เกียรติถือเป็นการฝึกหัดอบรมอย่างหนึ่ง เป็นระเบียบที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงกำหนดไว้ว่า คนที่จะนั่งโต๊ะเป็น จะต้องเสิร์ฟโต๊ะเป็นเสียก่อน

นายกิมเหลียงเองมีความเห็นว่าการเสิร์ฟโต๊ะทำให้เกิดผลดีอีกอย่างหนึ่งคือเกิดความใฝ่สูงขึ้นในใจ เมื่อมองดูคนที่นั่งโต๊ะรับประทานล้วนแต่แต่งเครื่องราตรีที่สวยงามประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พูดภาษาฝรั่งได้คล่อง บุคคลที่เขาสนใจมากที่สุดก็คือพระมิตรกรรมรักษาราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งสามารถสนทนาภาษาฝรั่งเศสกับคนที่อยู่ข้างหนึ่ง และหันไปพูดภาษาอังกฤษกับคนที่อยู่ข้างหนึ่งอย่างแคล่วคล่องว่องไว ทำให้เกิดความคิดบูชาความฉลาดสามารถและอยากทำได้บ้าง และในที่สุดเขาก็สามารถทำได้ในอีก ๑๔ ปี ภายหลังจากนั้น คือใน พ.ศ. ๒๔๗๗ พระมิตรกรรมรักษาก็ไปเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียว และตัวเขาเองเป็นอธิบดี ซึ่งมีฐานะเท่ากันและมีความสามารถเท่ากัน

คือสามารถที่จะสนทนาภาษาอังกฤษกับคนข้างหนึ่งและสนทนาภาษาฝรั่งเศสกับคนอีกข้างหนึ่ง อย่างที่พระมิตรกรรมรักษาเคยทำ

งานพิเศษ

งานพิเศษอย่างหนึ่งซึ่งนับว่ามีเกียรติยิ่งของนายกิมเหลียงก็คือ งานที่ต้องเดินทางไปทำโดยผ่านกรุงเบอร์ลิน เมื่อนายกิมเหลียงไปทำงานที่สถานทูตไทย ณ กรุงปารีสเพียงระยะเวลาเล็กน้อย ท่านอัครราชทูตได้เสด็จไปกรุงเบอร์ลิน โดยราชการเกี่ยวกับเรื่องปฏิกรรมสงคราม ผู้ที่ตามเสด็จไปด้วยคือร้อยเอกเกา เพียร์เล็ค (พระบริภักษุทธกิจ) นักเรียนเยอรมัน ซึ่งรู้ภาษาเยอรมันเป็นอย่างดี

เมื่อเสด็จถึงกรุงเบอร์ลินได้ ๒ - ๓ วัน ก็ทรงมีโทรเลขมายังสถานทูตไทยกรุงปารีส ให้นายกิมเหลียงเดินทางไปกรุงเบอร์ลิน เนื่องจากมีราชการพิเศษที่จะให้ทำ เมื่อไปถึงกรุงเบอร์ลินแล้วจึงทราบว่าเป็นงานที่ต้องใช้ภาษาบาลี ซึ่งไม่มีผู้ใดมีความรู้ เรื่องมีอยู่ว่าเมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๑ หอพระสมุดวชิรญาณ (หอสมุดแห่งชาติ) ได้ส่งหนังสือเก่าที่สวยงามมีคุณค่า รวมทั้งพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่เขียนด้วยตัวอักษรขอม ลงทองล่องชาด และบางฉบับก็เป็นตัวหนังสือเขียนลงบนแผ่นผ้า ไปร่วมแสดงในการแสดงพิพิธภัณฑ์หนังสือเก่า ต่อมาเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ประเทศไทยประกาศสงครามกับเยอรมนี รัฐบาลเยอรมันจึงยึดของเหล่านั้นไว้ อย่างเป็นทรัพย์สินของศัตรู เมื่อเสร็จสงครามแล้วรัฐบาลเยอรมันจึงคืนหนังสือเหล่านั้นให้ นายกิมเหลียงต้องเดินทางต่อจากกรุงเบอร์ลิน

ไปตรวจรับหนังสือที่เมืองไลปซิก พร้อมพระบริภัณฑ์ยุทธกิจซึ่ง
รู้ภาษาเยอรมัน การตรวจรับหนังสือใช้เวลาทำเพียงวันเดียวก็เสร็จ

การเดินทางไปกรุงเบอร์ลินครั้งนั้นจึงนับว่าเป็นเรื่องแปลก
ประหลาด เพราะแม้แต่ข้าราชการสถานทูตที่อยู่มาก่อนนายกิมเหลียง
ถึง ๗ ปีก็ยังไม่เคยไปกรุงเบอร์ลิน นายกิมเหลียงจึงกลายเป็นคน
รู้จักกรุงเบอร์ลินดี และในคราวต่อ ๆ ไปเมื่อท่านอัครราชทูตจะ
เสด็จกรุงเบอร์ลิน นายกิมเหลียงก็ได้ตามเสด็จทุกครั้ง

งานพิเศษอีกอย่างหนึ่งที่ต้องทำในฐานะเป็นเลขานุการสถานทูต
ที่มีอาวุธน้อยที่สุด ซึ่งนายกิมเหลียงไม่มีใครจะพอใจทำนัก คืองานที่ต้อง
ควบคุมดูแลหีบเสื้อผ้า เข้าของเครื่องใช้ส่วนตัวของท่านอัครราชทูต
และเลขานุการคนอื่น ๆ ตลอดจนเครื่องมือพิมพ์ดีด เครื่องใช้ในสำนักงาน
อื่น ๆ และหนังสือ รวมกันเป็นจำนวนไม่น้อยเดินทางรถไฟแต่เพียง
คนเดียวจากปารีสไปเยนีวาเพื่อไปเข้าประชุมสันนิบาตชาติ ในขณะที่
เลขานุการอาวุธได้นั่งรถยนต์ไปกับท่านอัครราชทูต เมื่อเข้า
พรมแดนสวิส นายกิมเหลียงต้องเหน็ดเหนื่อยในการขนของเหล่านี้
ลงจากรถไปวางเรียงให้ด่านศุลกากรสวิสตรวจ และขนกลับขึ้น
ไปใหม่ นับเป็นงานที่ลำบากมากเพราะเดินทางไปคนเดียว

ยิ่งในคราวที่เจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีเสด็จไปกรุงเยนีวาด้วยนั้น
จำนวนหีบห่อเพิ่มขึ้นรวมได้ถึง ๓๕ หีบ และยังต้องพาพระโอรส
พระธิดาองค์เล็ก ๆ ของท่านอัครราชทูตอีก ๒ องค์ ไปทางรถไฟ
ด้วย ยิ่งลำบากมากเมื่อเข้าพรมแดนสวิส นายกิมเหลียงถึงกับคิด
อย่างท้อถอยว่าเมื่อไรตนเองจะพ้นสภาพการเป็นเลขานุการอาวุธน้อย

นี้เสียที แต่ก็ไม่หมดหน้าที่นี้ตลอดเวลาที่ทำงานในสถานทูตไทย
กรุงปารีส

ยิ่งกว่านั้นนายกิมเหลียงต้องผจญกับงานหนัก ยากลำบาก
และท่านอัครราชทูตก็เข้มงวดกวดขันมากในการทำงาน ทำให้เกิด
ความคิดจะลาออกจากการทูตไปหาหน้าที่ราชการอื่นทำ และนำ
ประหลาดที่งานซึ่งเขาไฝฝั่นอยากทำในเวลานั้นคืองานหอสมุด
ทั้งนี้เนื่องจากเป็นคนรักหนังสือ ในระหว่างอยู่ที่ปารีสนั้นก็ที่ชอบ
ไปมากที่สุดและที่หย่อนใจคือหอสมุดและร้านหนังสือ เงินเดือนที่
ได้รับก็ใช้ซื้อหนังสือเป็นส่วนมาก

เกี่ยวกับความไฝฝั่นที่จะทำงานหอสมุดแห่งชาตินี้สมควรจะ
กล่าวถึงสถาบันเพลแมน (Pelman Institute) ไว้ ณ ที่นี้ด้วย ใน
ระหว่างที่อยู่กรุงปารีสนั้น พระวรวงศ์เชอกรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ
(พระองค์เจ้านักขัตมงคล) ทรงแนะนำให้นายกิมเหลียงเข้าเรียน
การฝึกสมอง จิตวิทยาและการสร้างอนาคตที่สถาบันนั้น วิธีการ
ขั้นแรกทางสถาบัน คือให้ตัดสินใจเสียก่อนว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดใน
ชีวิตนั้นต้องการจะเป็นอะไร ให้เวลาไตร่ตรอง ๗ วัน

นำประหลาดที่นายกิมเหลียงมิได้เลือกอนาคตทางการทูต
ไม่ไฝฝั่นถึงตำแหน่งเอกอัครราชทูต หรือตำแหน่งสูง ๆ ในกระทรวง
การต่างประเทศ แต่กลับไปเลือกตำแหน่งผู้บัญชาการหอสมุดแห่งชาติ
และใช้เวลาตรองเพียง ๓ วันเท่านั้นก็บอกได้ ทางสถาบันให้กลับ
ไปไตร่ตรองใหม่ให้ครบ ๗ วัน แต่เมื่อครบ ๗ วันแล้วยังยืนยัน

ความคิดเดิมนั่นเอง หลังจากนั้นก็เข้ารับการฝึกอบรมจนกระทั่งจบหลักสูตรของสถาบัน

นายกิมเหลียงมุ่งมั่นมาเป็นเวลานานที่จะทำงานหอสมุดแห่งชาติเมื่อกลับไปรับราชการในกรุงเทพฯ ก็ได้พยายามวิ่งเต้นที่จะออกจากกระทรวงการต่างประเทศไปเข้าทำงานในหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งขณะนั้นศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ดำรงตำแหน่งบรรณารักษ์อยู่ ศาสตราจารย์เซเดส์เมื่อทราบความประสงค์ แทนที่จะสนับสนุนกลับแนะนำว่า งานที่หอสมุดแห่งชาติ เงินเดือนต่ำ ถ้าอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศจะมีหนทางก้าวหน้ามากกว่า ไม่ควรลาออกมา จึงคิดว่าสถาบันเพลแมนที่ได้รับการฝึกฝนสมองและจิตวิทยามานั้นไม่มีความศักดิ์สิทธิ์แต่อย่างใด ไม่มีช่องทางจะได้เข้าทำงานที่ตั้งจุดมุ่งหมายไว้ แต่ก็น่าประหลาดมากที่หลังจากเวลานั้นเพียง ๖ - ๗ ปี ปรากฏว่าสถาบันนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์น่านับถือ เพราะเขาได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ซึ่งบัญชาการหอสมุดแห่งชาติ

หาความรู้

ในระหว่างทำงานสถานทูตไทย ณ กรุงปารีสนั้น นายกิมเหลียงมิได้ทอดทิ้งการเรียนตามนิสัยผู้ใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ เขาได้ศึกษาทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส กฎหมาย รัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และจิตวิทยา วิชาจิตวิทยาเรียนจากสถาบันเพลแมนดังกล่าวแล้ว ภาษาฝรั่งเศสเรียนกับมาดามกียแมง สุภาพสตรีชาวฝรั่งเศสซึ่ง

มีบ้านอยู่ใกล้สถานทูตไทย วิชากฎหมายได้เข้าศึกษา ณ มหาวิทยาลัยปารีส และศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในวิทยาลัยรัฐศาสตร์อีกด้วย วิชากฎหมายนั้นไม่ทันได้สอบชั้นสุดท้ายก็ย้ายไปทำงานที่กรุงลอนดอนเสียก่อน วิชาประวัติศาสตร์ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองจากตำราและจากการเดินทางท่องเที่ยวดูสถานที่สำคัญต่าง ๆ ทั่วยุโรป

ส่วนความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ณ สถานทูตไทยกรุงปารีสนั้น ในวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๔ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยชั้น ๑ วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๗ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเลขานุการตรี และในปีเดียวกันนั้นได้รับแต่งตั้งเป็นรองอำมาตย์เอก และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิจิตรวาทการและได้เลื่อนเป็นอำมาตย์ตรีและอำมาตย์โทอีกตามลำดับในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ และ ๒๔๗๙ และย้ายไปเป็นเลขานุการสถานทูตไทยกรุงลอนดอนเมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๔๖๙

สถานทูตไทยกรุงลอนดอนขณะนั้นพระยาประภากรวงศ์เป็นอัครราชทูต งานในสถานทูตไทย กรุงลอนดอนมีลักษณะแตกต่างกับงานในสถานทูตไทยกรุงปารีส คืองานสถานทูตไทยกรุงปารีสเป็นการเมือง แต่งานในสถานทูตไทยกรุงลอนดอนเป็นงานการเงิน เพราะเงินทองของรัฐบาลไทยในเวลานั้นสะสมไว้ที่กรุงลอนดอนเกือบทั้งสิ้น หลวงวิจิตรวาทการเขียนไว้ว่า

บรรยากาศของมหานครทั้งสองนี้ก็ต่างกันไกล ปารีสเป็นเมืองแห่งความสนุกสนาน ลอนดอนเป็นเมืองแห่งธุรกิจ อันที่จริงดูเหมือนข้าพเจ้าจะชอบชีวิตในลอนดอนมากกว่าปารีส แต่วิธี

การของข้าพเจ้าก็ไม่เปลี่ยนแปลง ถนนในลอนดอนที่ข้าพเจ้าชอบที่สุดและไปบ่อยที่สุดคือถนนชาร์ริงครอส เพราะเป็นถนนที่ขายหนังสือเก่าตลอดทั้งถนน ไม่มีสถานที่แห่งใดที่ข้าพเจ้าจะรักและพึงใจมากกว่าที่ขายหนังสือ ข้าพเจ้าสามารถจะวกเวียนไปมาอยู่ในถนนชาร์ริงครอสได้ในวันเสาร์ตลอดบ่ายและซื้อหนังสือมากที่สุดที่เงินในกระเป๋าจะอนุญาตให้ซื้อได้ ทรัพย์สินสมบัติอันเดียวที่ข้าพเจ้ามี คือหนังสือ

หลวงวิจิตรวาทการทำงานในสถานทูตไทยกรุงลอนดอนได้ไม่นานก็ถูกเรียกกลับไปรับราชการในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ และต่อจากนั้นได้ถูกโยกย้ายสับเปลี่ยนหน้าที่ไม่หยุดหย่อน ทำให้

เรียนรู้งานในกระทรวงการต่างประเทศอย่างทั่วถึง

งานที่ทำในต่างประเทศนั้นมีทั้งนำต้นตัมสนุกสนานและทั้งจิตชีวิตยากลำบาก นั่นคือวิถีธรรมดาแห่งชีวิต เขาได้ตระหนักด้วยตนเองว่า “ชีวิตคือการต่อสู้ ศัตรูคือยากำลัง อุปสรรคคือหนทางแห่งความสำเร็จอันดี” และได้นำเอาคติชีวิตนี้มาเขียนในตอนต้นของบัตรส่งความสุข พ.ศ. ๒๔๘๒ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีและอธิบดีกรมศิลปากร ส่งให้แก่ญาติมิตรผู้ร่วมงานและผู้ที่ยืนเคียงกันเป็นที่รู้จักและนิยมกันแพร่หลายและกลายเป็นคติพจน์ประจำใจของคนเป็นจำนวนมากไม่ย่อในการต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรค เพื่อบรรลุความสำเร็จในชีวิต

บทที่ ๓

หัวใจพิศวาส

“เจ้าเป็นเมีย เจ้าเป็นเพื่อน เหมือนดวงใจ
สองดวง ตันอยู่ใน ออกเดียวกัน”

หลวงวิจิตรวาทการ

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการพ้นจากตำแหน่งเลขานุการสถานทูต
ไทยกรุงลอนดอนแล้วก็ได้กลับมาประจำทำงานในกระทรวง
การต่างประเทศในตำแหน่งผู้ช่วยชั้นหนึ่ง กองที่ปรึกษา ในวัย
๒๘ ท่านเป็นคนหนุ่มที่ขยันหมั่นเพียรทำจริง และมีอนาคตอันไกล
ในการทำงาน เพราะในเวลาต่อมาท่านได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นไป
เป็นลำดับ

วันหนึ่งเพื่อนที่กระทรวงแจ้งข่าวว่านักเรียนหญิงชั้นมัธยม
ปีที่ ๘ ของโรงเรียนเบญจมราชาลัย ๓ คน ขอร้องให้ช่วยหาครู
สอนภาษาฝรั่งเศสให้ จึงรับทำการสอน และหลวงวิจิตรวาทการ
ก็ได้พบความรักที่แท้จริงกับศิษย์ผู้หนึ่ง ท่านได้เขียนไว้ในสภากันเกิด
(ภริยา) ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ตอนหนึ่งว่า

อันนักเรียนสตรีทั้งสามนี้	คนหนึ่งชื่อคุณมณีเป็นสาวใหญ่
คนที่สองชื่อสวัสดิ์ปัญญาไว	คนที่สามมิใช่ใครคือประภา
กำลังเรียนมัธยมปีที่แปด	ทำทางออกแอดไม์แกล้วกล้า
แต่ความหวานโชติช่วงในดวงตา	เมื่อเหลือบมาเหมือนจะเช็ดเจียนหัวใจ
กิริยาท่าเจียมเสงี่ยมหมิม	แต่พอยิ้มออกข้าวร้อนเหมือนไฟไหม้
เสน่ห์หนักควักล้วงเอาดวงใจ	ยิ่งสอนไปก็ยิ่งเห็นเจ้าเด่นงาม

เมื่อสอนครบ ๓ เดือนศิษย์ก็จะจ่ายเงินค่าจ้างให้ครู แต่ครูกลับไม่ยอมรับ เพราะเริ่มหลงรักศิษย์คือนางสาวประภาเสียแล้ว การสอนดำเนินไปจนกระทั่งสอบไล่จึงเลิกสอน

นางสาวประภา (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นประภาพรรณ) รพินทร์ เป็นบุตรของขุนวรสาส์นดรุณกิจ (พุก รพินทร์) บ้านอยู่ที่ถนน วัดศิริอามาศย์ ต่อมาคิดจะเรียนภาษาฝรั่งเศสต่ออีก จึงเขียนจดหมาย ถึงครูว่าใครจะเรียนต่อแต่ผู้เดียวก่อน หลวงวิจิตรวาทการดีใจมาก เพราะมีใจรักศิษย์ผู้นี้อยู่แล้ว จึงได้ไปสอนให้ที่บ้านเป็นประจำ ทำให้มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันมากขึ้น จนกลายเป็นความรัก แน่นแฟ้น

หลังจากเรียนสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๘ แล้วนางสาวประภาได้ ศึกษาต่อจนกระทั่งได้รับประกาศนียบัตรครุมัธยม (ป.ม.) และได้เข้าทำงานเป็นครูโรงเรียนเบญจมราชาลัย และได้เข้าพิธีมงคล สมรสกับหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีและอธิบดี กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

ชีวิตสมรสราบรื่นเป็นสุข หลวงวิจิตรวาทการได้ชื่อว่าเป็น
ผู้ที่อ่อนหวานต่อความรักและรักภริยาอย่างแท้จริง ได้ทำหน้าที่สามี
และพ่อที่ดีที่สุดเมื่อมีบุตร ความรักภริยาจะเห็นได้จากเสภาวันเกิด
(ภริยา) ซึ่งท่านเป็นผู้แต่งอย่างไพเราะและขับเสภาเองเมื่อปี พ.ศ.
๒๕๐๒ อีกตอนหนึ่งมีความว่า

อันของขวัญเพชรนิลจินดาแก้ว	เจ้าก็มีอยู่แล้วมากนักหนา
จะหาของสิ่งใดมีราคา	ก็ไม่รู้ที่จะหาให้แปลกไป
จึงได้แต่จัดการงานฉลอง	เชิญพวกพ้องมาอำนวยอวยพรให้
จัดเป็นงานรื่นเริงบันเทิงใจ	ในสมัยสืบทอดของนงคราญ
ขออุทิศแขนพิ์ทั้งซ้ายขวา	เป็นมาลาสวมใส่สอดประสาน
ขออุทิศร่างกายให้เป็นทาน	รองมาลาสาธุการวันเกิดน้อง
ขออุทิศดวงเนตรทั้งซ้ายขวา	เป็นดวงไฟขวาลาสว่างห้อง
ขออุทิศน้ำเสียงจำเรียงรอง	เป็นม้องกลองขับกล่อมถนอมนวล
ขออุทิศเส้นประสาทพิ์ทั้งสิ้น	เป็นสายพิณดีดโปรยให้โหยหวด
ขออุทิศใจพิ์ที่รัญจวน	เป็นบายศรีชี้ชวนเชิญขวัญตา
ขออุทิศมือทั้งสองเป็นแว่นเทียน	โบกเวียนจากซ้ายแล้วไปขวา
ทำขวัญมิ่งมิตรวนิดา	ในสืบทอดขนานของนวลน้อง

บทที่ ๔

ชาวนครราชสีมา

“ฉันรักงาน	รักจริง	ยิ่งชีวิต
ถูกหรือผิด	อยากจะทำ	ให้ถ้วนทั่ว
ถ้าทำผิด	ก็เป็นครู	อยู่กับตัว
ดีหรือชั่ว	ขอแต่ให้	ได้ทำงาน”

หลวงวิจิตรวาทการ

บันไดราชการ

หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวถึงชีวิตการทำงานของท่านไว้อย่างน่าสนใจในหนังสือเรื่องวิธีทำงานและสร้างอนาคตว่า

“ความภาคภูมิใจอันหนึ่งของข้าพเจ้าในชีวิตราชการหรือชีวิตทำงานของตานั้นคือไม่เคยขำขัน แต่ได้ไต่ขึ้นมาทีละขั้น และไต่ขึ้นมาด้วยงานจริง ๆ . . .”

ชีวิตการทำงานของท่านตามที่กล่าวไว้ในบทต้น ๆ นั้น ท่านเริ่มงานด้วยการเป็นเสมียนกระทรวงการต่างประเทศได้รับเงินเดือน ๆ

ละ ๒๐ บาท เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๑ เท่ากับเป็นการก้าวขึ้นบันไดขั้นแรก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นผู้ช่วยเลขานุการสถานทูตไทยกรุงปารีส แล้วจึงได้เลื่อนเป็นเลขานุการสถานทูตไทยกรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นเลขานุการสถานทูตไทยกรุงลอนดอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙

เมื่อกลับจากรับราชการ ณ ประเทศอังกฤษได้มาประจำทำงาน ณ กระทรวงการต่างประเทศในตำแหน่งผู้ช่วยชั้น ๑ กองที่ปรึกษาใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ต่อมาได้เป็นปลัดกรมกงสุลนิบาตชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ งานสนธิบาตชาติเป็นงานที่ท่านจัดเจนมาแล้ว จึงทำงานด้วยความสะดวก ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้เป็นหัวหน้ากองกงสุล ซึ่งเป็นกองที่เริ่มชีวิตการทำงาน แต่เพียง ๖ เดือนก็ย้ายไปเป็นหัวหน้ากองการทูตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ และได้อยู่นานถึง ๒ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ จึงย้ายไปเป็นหัวหน้ากองการเมือง ซึ่งมีฐานะสูงขึ้นไปเพียงครึ่งปีก็ได้รับตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดีกรมการเมืองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ และเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาประวัติศาสตร์สากลในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลังจากนั้นคณะราษฎรได้ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยใน พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงวิจิตรวาทการ ได้ลาออกจากราชการด้วยเหตุผลส่วนตัวเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลา ๑๕ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงวิจิตรวาทการ ได้ไต่บันไดที่ละขั้นขึ้นไปถึงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี การสับเปลี่ยน

โยกย้ายงานได้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทำให้ท่านได้รู้งานของกระทรวงการต่างประเทศเป็นอย่างดี

เมื่อออกจากราชการแล้วท่านก็ได้หยุดการทำงาน ได้ไปเข้าทำงานที่บริษัทหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ แต่โชคมนุษย์นี้ไม่มีที่แน่นอน ในวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่านได้กลับเข้ารับราชการและได้รับตำแหน่งสูงขึ้นไปอีกคือตำแหน่งเจ้ากรมประกาศิต (ปัจจุบันเรียกว่ากรมพิธีการทูต) กระทรวงการต่างประเทศ และได้ทำหน้าที่เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

ต่อมาจอมพล ป.พิบูลสงคราม และนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองได้มีความเห็นสอดคล้องต้องกันให้หลวงวิจิตรวาทการไปทำงานที่กรมศิลปากร ดังนั้นในวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๗๖ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นอธิบดีกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหอสมุดแห่งชาติอยู่ในบังคับบัญชาด้วย ขณะนั้นท่านมีอายุ ๓๖ ปี นับว่าความไฝฝันของท่านที่จะได้เป็นผู้บัญชาการหอสมุดนั้นในที่สุดก็เป็นความจริง

ในเวลาเดียวกันนั้นท่านได้รับแต่งตั้งเป็นเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาประวัติศาสตร์การปกครองในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกด้วย และขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรอยู่นั้น ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

ทำงานกรมศิลปากร

กรมศิลปากรขณะนั้นมีงานหลักอยู่ ๓ อย่างคือ งานพิพิธภัณฑสถาน หอสมุดและงานช่างทางศิลปากรสถาน ซึ่งมีเจ้านายผู้ทรงพระปรีชาสามารถดำเนินการอยู่แล้ว คือ งานพิพิธภัณฑสถานเป็นงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงริเริ่มไว้และสร้างเป็นงานใหญ่ งานหอสมุดนั้นสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและพระราชวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงสร้างไว้ ส่วนงานช่างทางศิลปากรสถานได้แก่ งานสถาปัตยกรรม ช่างปั้น ช่างเขียนนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสร้างขึ้น หลวงวิจิตรวาทการได้ตั้งปณิธานว่างานเหล่านี้ท่านจะดำเนินการรอยตามให้เจริญก้าวหน้าไม่รีรอทำใหม่ ดังนั้นจึงมีแต่งงานซึ่งออกกฎหมายไว้แล้วยังไม่ได้ลงมือทำคืองานละครและดนตรีซึ่งเป็นงานใหม่ ซึ่งท่านจะต้องค้นคว้าเรียนรู้เองและลงมือทำทันที

งานของกรมศิลปากรที่หลวงวิจิตรวาทการทำอีกอย่างหนึ่งขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร คือการเสริมยอดพระธาตุพนม แห่งจังหวัดนครพนมให้สูงอีก ๑๐ เมตร ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นก็ได้อนุมัติให้ดำเนินการได้ใน พ.ศ. ๒๔๘๔

ส่วนงานด้านหอสมุดแห่งชาตินั้นหลวงวิจิตรวาทการได้ขยายงานเปิดสาขาหอสมุดแห่งชาติในต่างจังหวัดสำเร็จหลายแห่ง และออกระเบียบการหอสมุดสาขาเหล่านี้ไว้ด้วยเกี่ยวกับการจัดตั้งที่ตั้ง

การอำนวยความสะดวก เงินงบประมาณ หนังสือในหอสมุด การเก็บค่าธรรมเนียม ผู้ยืมหนังสือ การจัดทำทะเบียนหนังสือและเก็บสถิติผู้ใช้และหนังสือที่ใช้ส่งไปยังหอสมุดแห่งชาติที่กรุงเทพ ฯ อีกด้วย

กลับสู่กระทรวงการต่างประเทศ

หลวงวิจิตรวาทการ เป็นอธิบดีกรมศิลปากร ๘ ปี ก็ได้กลับไปทำงาน ณ กระทรวงการต่างประเทศอีกครั้งหนึ่งในตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการ กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๔ และต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศเมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๔๘๔ และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๔๘๕

ปี พ.ศ. ๒๔๘๖ หลวงวิจิตรวาทการได้รับแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียว และพ้นตำแหน่งนั้นเมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๘๘ ด้วยคดีอาชญากรรมสงคราม ท่านถูกจับกุมและถูกคุมขังในประเทศญี่ปุ่นและถูกส่งกลับมาประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ท่านถูกคุมขังที่สันติบาลและเรือนจำลพบุรี และพ้นคดีได้รับการปล่อยตัวเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๘๙

เข้าร่วมคณะรัฐบาลใหม่

ท่านออกจากที่คุมขังมาในสภาพของคนไม่มีงานทำ จึงได้ยึดอาชีพการประพันธ์อยู่ประมาณ ๔ ปี โชคชะตาบันดาลให้ได้กลับเข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากจอมพลป.พิบูลสงคราม

จอมพลผิน ชุณหะวัณ และ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ได้จัดตั้ง
รัฐบาลขึ้นใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ หลวงวิจิตรวาทการได้รับเชิญให้
เข้าร่วมคณะรัฐบาลด้วย

ท่านได้รับแต่งตั้งให้รักษาการในตำแหน่งผู้ประสานการ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเป็นอาจารย์สอนวิชาประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจไทยในมหาวิทยาลัยนั้น ต่อจากนั้นท่านดำรงตำแหน่ง
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ และปี พ.ศ.
๒๔๙๕ ก็ได้ย้ายไปรับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ

สู่วงการทูต

หลังจากนั้นท่านได้ไปทำงานในต่างประเทศในฐานะเอกอัครราชทูตประจำอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ และเป็นเอกอัครราชทูตประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรีย และยูโกสลาเวีย ตามลำดับ ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๙๖ - ๒๔๙๘ ท่านได้รับพระราชทานยศเป็นพันเอกนายทหารพิเศษประจำกองทัพบก ตั้งแต่วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๙๗

เข้าร่วมคณะปฏิวัติ

เมื่อท่านส่งเข้าสู่วัย ๖๐ แล้วได้เข้าร่วมคณะรัฐบาลปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในตำแหน่งรองผู้อำนวยการฝ่ายพลเรือนในกองบัญชาการคณะปฏิวัติ และในวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๐๑ ท่านออกจากราชการเนื่องจากเกษียณอายุ แต่เนื่องจากเป็นผู้มีความรู้และความสามารถเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติงาน คณะปฏิวัติจึงได้แต่งตั้งให้ท่านเป็นปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งสุดท้ายในชีวิตราชการ รวมทั้งหน้าที่งานพิเศษอีกหลายตำแหน่งซึ่งกล่าวไว้ในบทที่ ๙ ท่านได้รับพระราชทานยศเป็นพลตรีเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๔

จะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการได้เริ่มไต่บันไดตั้งแต่ขั้นต่ำสุดคือเป็นเสมียนขึ้นมาเป็นหัวหน้ากอง อธิบดี รัฐมนตรี เอกอัครราชทูต และเป็นปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ซึ่งเท่ากับเป็นผู้ช่วย

นายกรัฐมนตรี อันเป็นตำแหน่งสูงมาก นับว่าท่านเป็นผู้ชาญฉลาด
ในราชการอย่างแท้จริง

ในชีวิตการทำงาน ท่านได้ต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคด้วยความอดทน
และสร้างอนาคตของท่านด้วยตนเอง จนได้รับการยกย่องว่าเป็น
นักปราชญ์ผู้ทรงคุณวุฒิสูง เป็นผู้รอบรู้และเชี่ยวชาญในศิลป
วิทยาการหลายสาขาวิชา โดยที่ท่านขวนขวายแสวงหาความรู้เหล่านี้
มาใส่ตนเองได้แก่วิชากฎหมาย รัฐศาสตร์ การเมืองและการปกครอง
ประวัติศาสตร์ โบราณคดี เศรษฐศาสตร์ ศิลปกรรม ปรัชญา
ศิลปะการละคร อักษรศาสตร์ วรรณคดี ดนตรี และการทูต และยังมี
ความรู้ภาษาต่างประเทศหลายภาษา ชีวิตการทำงานของหลวงวิจิตร-
วาทการนับเป็นตัวอย่างอันดีสำหรับผู้รักความก้าวหน้าและปรารถนา
จะสร้างตนเอง

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

เนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ
และบำเพ็ญกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติในหลาย
ด้านดังกล่าวแล้ว จึงได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติม-
ศักดิ์ทางการทูตจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔
ปริญญาศรษฐศาสตร์สหกรณ์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหา-
วิทยาลัยเกษตรศาสตร์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ และอักษรศาสตร์ดุษฎี-
บัณฑิตกิตติมศักดิ์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕

วิธีทำงานตามหลักการของหลวงวิจิตรวาทการ

ในเวลาชีวิตเพียง ๖๓ ปีนั้นหลวงวิจิตรวาทการได้ใช้เวลา ๔๓ ปี ทำงาน เพื่อสร้างตนเองไปสู่ตำแหน่งงานต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว จนกระทั่งประสบความสำเร็จอย่างน่ามหัศจรรย์ วิธีการทำงานให้ก้าวหน้าตามแบบอย่างของหลวงวิจิตรวาทการ ก็คือ สร้างความขยันหมั่นเพียรและชวนขวยหาความรู้ให้เป็นพื้นฐานที่มั่นคงเสียก่อน ขั้นต่อไปคือเรียนรู้งานซึ่งผู้มีความสามารถได้จัดทำไว้ก่อนแล้วนำมาเป็นแนวทางในการทำงาน

ข้อสังเกตและข้อแนะนำที่มีประโยชน์มากข้อหนึ่งของท่าน คือ

ความก้าวหน้าของกิจการทั้งหลายจะมีขึ้นได้ ก็โดยผู้รับหน้าที่ตำแหน่งต่อกันไปนั้น ได้ทำงานต่อไปจากที่คนเก่าเขาทำมาแล้ว และไม่ด่วนลงความเห็นว่าคุณเก่าเขาทำไว้เหลวไหล ตัวจะต้องแก้ไขใหม่ทำใหม่ทั้งหมด ถ้าทุกคนที่เข้าไปรับตำแหน่งใหม่ เริ่มงานกันใหม่ทั้งหมดแล้ว ก็ไม่มีวันทำงานจะก้าวหน้าไปได้เลย

ในหนังสือวิธีทำงานและสร้างอนาคต หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนจากประสบการณ์ของตนเอง กล่าวถึงบุคคลที่เรียกได้ว่าเป็นคนเก่งในการทำงาน ว่าต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. ทำงานเสร็จเร็ว และถูกต้องเรียบร้อยละเอียดลออ
๒. แก้ปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาที่ยากลำบากให้ลุ่ลงไปได้
๓. มีความทนทานในการงาน ทำงานได้มากกว่าบุคคลโดยปรกติ

ส่วนวิธีทำงานของคนเก่งมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ ทำงานด้วยตนเอง ไม่ชอบตรวจแก้งานของผู้ใด ขอทำเองดีกว่า คนเก่งประเภทนี้ถ้าต้องบังคับบัญชางานใหญ่ ๆ ย่อมทำเองทั้งหมดไม่ได้เสมอไป จึงควรไว้วางใจให้ผู้อื่นทำบ้าง แม้จะไม่ดีเท่าที่ตนทำเองก็ตาม และต้องหาทางฝึกสอนให้คนในบังคับบัญชา มีสมรรถภาพดีขึ้น

ประเภทที่ ๒ ไม่ทำงานด้วยตนเอง แต่สามารถควบคุมให้คนอื่นทำได้ดีเรียบร้อย นับเป็นลักษณะของผู้นำหรือหัวหน้า ผู้มีลักษณะเช่นนี้ย่อมจะสร้างสรรค์ผลงานให้สำเร็จไปด้วยดี เพราะมีเวลาควบคุมงานได้ตลอดทั่วถึง มีเวลาริเริ่มวางแผนงานสร้างความก้าวหน้าของกิจการและรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยทั่ว ๆ ไป และตนจะต้องทำงานนั้น ๆ ได้ด้วย เพื่อให้ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา เลื่อมใสยำเกรง

สำหรับผู้ย่อยที่จะก้าวไปสู่ความเป็นใหญ่ในหน้าที่การงาน
นั้น หลวงวิจิตรวาทการแนะนำให้ปฏิบัติ ๒ ข้อ คือ ศึกษาแง่ดีของ
คนอื่นและไฝ่สูงในการทำงาน

บทที่ ๕

งานประพันธ์ล้อเลื่อง

“... นักประพันธ์เป็นมนุษย์จำพวกหนึ่ง ซึ่งธรรมชาติได้
สร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นพิเศษ ผิดกับมนุษย์ทั้งหลาย คือให้
มีความรู้ความคิดสำหรับจะทำประโยชน์แก่บุคคลอื่น
ทั่ว ๆ ไป แต่ไม่ใช่สำหรับตัวเอง และให้เป็นมนุษย์จำพวก
ที่ได้ดีเมื่อตายไปแล้ว”

หลวงวิจิตรวาทการ

เริ่มงานประพันธ์

หลวงวิจิตรวาทการมีนิสัยรักการอ่านหนังสือมาตั้งแต่เยาว์วัย
ในด้านภาษาท่านมีความรู้ในภาษาบาลี อังกฤษ และฝรั่งเศสถึงขั้น
ที่ใช้การได้ดีและมีความรู้พอสมควรในภาษาเยอรมัน อิตาลี
สเปน กรีก ละติน ในด้านวิชาการท่านมีความรู้ในด้านกฎหมาย
รัฐศาสตร์ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา การทูตและวรรณคดี
 ฯลฯ ความรู้เหล่านี้นับเป็นพื้นฐานสำคัญในการประพันธ์

การอ่านมากทำให้เกิดความคิดที่จะแต่งหนังสือขึ้นเองบ้าง ท่านได้เริ่มงานประพันธ์เล็ก ๆ น้อย ๆ มาตั้งแต่อายุ ๑๖ และได้ทำงานประพันธ์อย่างแท้จริงเมื่ออายุ ๒๔ ในขณะที่รับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ โดยใช้เวลาหลังจากงานเลิกและเวลาที่อยู่บ้าน

งานประพันธ์ชิ้นแรกเป็นเรื่องสั้น “ความรักของคู่รัก” ลงพิมพ์ในวารสาร “สยามมวย” ปีที่ ๒ เล่ม ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๕๗ หลวงวิจิตรวาทการได้แต่งเรื่องนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เมื่ออายุ ๑๖ ปี แต่ได้ลงพิมพ์ ๑ ปี ภายหลัง และอีกไม่นานสยามมวยก็เลิกลงไปแล้ว “ความรักของคู่รัก” นี่เป็นเรื่องที่แต่งไม่จบ ใช้นามปากกาว่า “ธรรมรศมี ก.ล.” เป็นเรื่องของหนุ่มสาวชาวเหนือที่รักกัน ฝ่ายชายเป็นนายทหารชั้นร้อยโท ฝ่ายหญิงเป็นลูกเศรษฐี พ่อแม่จึงให้แต่งงานกับเศรษฐีด้วยกัน ฝ่ายชายทราบข่าวถึงกับสลบไป ฝ่ายหญิงก็จะผูกคอตาย เรื่องนี้ได้รับอิทธิพลมาจากบทละครเรื่องสาวเครือฟ้า พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งนำมาจากเรื่องมาตามบัตเตอร์ฟลายอีกทีหนึ่ง

งานแปลเรื่องแรกของท่านคือ “พงศาวดารเยอรมันโดยย่อ” ซึ่งท่านแปลขณะเป็นสามเณรอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์เช่นเดียวกัน

เนื่องจากมีความรู้ภาษาต่างประเทศหลายภาษา จึงมีโอกาसानงานประพันธ์ชิ้นเยี่ยมในภาษาเหล่านั้น ท่านได้จดจำสิ่งที่ดีงาม ความรู้แปลก ๆ ตลอดจนรับเอาแบบวิธีการเขียนของนักประพันธ์เหล่านั้นมาด้วย ท่านชอบวิธีการเขียนของอังรี โรแบร์ต ชอบพรรณนา

โวหารของบาลชัค และวิธีวางเรื่องของโมпасซังคี่ในนวนิยาย ซึ่งนักเขียนเหล่านี้ได้เข้ามามีอิทธิพลในงานเขียนของท่านเป็นอันมาก ท่านมีความเชื่อมั่นว่าการแต่งหนังสือในขั้นแรกต้องเริ่มจากการเอาอย่างหรือเลียนแบบผู้อื่นก่อน ต่อมาก็จะคิดแบบของตนเอง

ตั้งโรงพิมพ์วิริยานุภาพ

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการกลับจากรับราชการในยุโรปตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๙ และเข้าประจำทำงานในกระทรวงการต่างประเทศ ได้เริ่มงานประพันธ์ประเภทบทความขึ้นก่อน และขายลิขสิทธิ์ให้แก่โรงพิมพ์ ต่อมาจึงได้ตั้งโรงพิมพ์ของตนเองขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๗๐ ชื่อโรงพิมพ์วิริยานุภาพ ทำให้การประพันธ์และการพิมพ์คล่องตัวขึ้นมาก ขณะนั้นท่านมีอายุ ๒๙ ปี

ท่านจึงเริ่มออกวารสาร “ดวงประทีป” ซึ่งมีกำหนดออกทุก ๑๐ วัน เล่มแรกออกจำหน่ายเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๔๗๔ เรื่องในเล่มเป็นสารคดีเป็นส่วนมาก มีเรื่องสั้นชั้นดี ข่าวดังและตอบคำถาม หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนเรื่องเป็นจำนวนมากลงในวารสารนี้ ต่อมาได้โอนกิจการรวมทั้งโรงพิมพ์วิริยานุภาพให้บริษัทไทยใหม่ ดำเนินการต่อมาอีกเพียง ๓ ปี ดวงประทีปก็หยุดออก

แต่งหนังสือสารคดี

งานประพันธ์ที่นับว่าชวนอ่านมากที่สุดของหลวงวิจิตรวาทการ คือ หนังสือประเภทสารคดี ซึ่งท่านเริ่มแต่งขณะเป็นเลขานุการ

สถานทูตไทยกรุงลอนดอน และนำมาพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ เล่มแรก
คือวิชาแปดประการ เป็นการเปรียบเทียบหลักพระพุทธศาสนา
๘ ประการกับหลักจิตวิทยาตะวันตก คือวิปัสสนาญาณ (ญาณอัน
นับเข้าในวิปัสสนา) มโนมยิทธิ (ฤทธิ์ทางใจ) อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้)
ทิพโสตา (หูทิพย์) เจโตปริยญาณ (รู้จักกำหนดใจผู้อื่น) ปุพเพนิวาสา-
นุสสติญาณ (ระลึกชาติได้) ทิพจักขุ (ตาทิพย์) และอาสวักขยญาณ
(รู้จักทำอาสวะความทุกข์ให้สิ้นไป) เป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมสูง
ดังนั้นท่านจึงมีกำลังใจมูมานะแต่งหนังสือสารคดีอื่น ๆ ขึ้นอีก
หลายเล่ม

หนังสือที่เป็นที่รู้จักกันดีบางเล่มมีดังต่อไปนี้ คือ

มหาบุรุษ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ กล่าวถึงชีวิตและผลงานโดยย่อ
ของบุคคลสำคัญ ส่วนมากเป็นนักการเมืองมีชื่อเสียงของประเทศ
ต่าง ๆ พร้อมทั้งอธิบายโดยยกตัวอย่างประกอบ คุณสมบัติสำคัญ ๆ
ของบุคคลเหล่านั้น

มันสมอง พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ผู้แต่งมุ่งหมายที่จะช่วยฝึก
มันสมองของผู้อ่าน ซึ่งมีหลักสำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ ให้รู้จัก
ตนเอง ให้มีความคิดของตนเอง และให้อาชนะตนเอง มีแบบฝึกหัด
ประจำวันประกอบ

พุทธานุภาพ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ กล่าวถึงพุทธสมบัติ พุทธ-
ปาฏิหาริย์ พุทธนิเวศน์ (การกลับมาเป็นพระพุทธเจ้าอีก) และ
พุทธานุภาพ เป็นการอธิบายให้เข้าใจพุทธศาสนาและใช้พุทธานุภาพ
ในทางที่ถูก

จิตตานุภาพ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เขียนขึ้นตามหลักของ ปอล ชาโกต์ ศาสตราจารย์จิตวิทยาชาวฝรั่งเศส มุ่งหมายให้ผู้อ่านเกิด ความเข้มแข็งเชื่อมั่นตนเอง บังคับตนเอง บังคับความคิดตนเอง และ บังคับผู้อื่นด้วยจิตตานุภาพ

ความฝัน พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นหนังสือที่เขียนชวนอ่านมาก เกี่ยวกับลักษณะความฝัน มูลเหตุความฝัน ประเภทของความฝัน รวมทั้งการทำนายฝัน

ลัทธิโยคีและมายาศาสตร์ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับดวงจิตไว้ทั้งหมด มีบทที่ชวนอ่านเช่นการรักษาโรคด้วย อำนาจดวงจิต การสะกดดวงจิต เจตภูตหรือกายทิพย์

กำลังใจ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นหนังสือที่มีวิธีเขียนน่าอ่าน ให้ความรู้และความเพลิดเพลินในการสร้างกำลังใจ มีภาคปฏิบัติให้ สรรวจตัวเองทำเล่น

วิธีทำงานและสร้างอนาคต พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นสารคดีที่มีเสน่ห์ชวนอ่านมากที่สุด มีตัวอย่างจากชีวิตจริงของท่านผู้แต่งและ ผู้เกี่ยวข้องชี้แนะให้เห็นว่าผู้ที่ประสบความสำเร็จในการทำงาน นั้นมีวิธีการอย่างไร

มหัศจรรย์ทางจิต พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๔ รวบรวมวิทยาการลึกลับ และเรื่องน่ารู้ต่าง ๆ ทางไสยศาสตร์ มายาการ ตลอดจนอำนาจแห่ง ดวงจิต และการฝึกฝนซึ่งไม่ซ้ำแนวกับเรื่องอื่น ๆ

ทางรู้ในชีวิต พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๔ มีลักษณะคล้ายเรื่องมหาบุรุษ แต่เป็นการนำเอาปรัชญาชีวิตของผู้มีชื่อเสียงในอดีตมาเล่า เช่น

วอลแตร์ ปาสกาล ลาบรูแยร์ เซคสเปียร์ เป็นต้น และมีตัวอย่าง การต่อสู้ในชีวิตของบุคคลสำคัญทั้งทางยุโรปและเอเชีย เช่น สตาลิน มุสโสลินี ฮิตเลอร์ มหาตมะคานธี ยาวุทธกาล เนรูห์ เจียงไคเช็ค เมาเซดุง จูเอนไหล เป็นต้น และชี้ให้เห็นวิธีการต่อสู้ของผู้ที่ประสบ ชัยชนะมาแล้ว

เป็นที่น่าสังเกตว่าสารคดีเล่มแรก ๆ ที่พิมพ์ครั้งแรกนั้นหลวง วิจิตรวาทการได้อุทิศให้ผู้มีพระคุณหลายท่าน คำอุทิศเหล่านั้นสะท้อน ให้เห็นความกตัญญูของท่าน ตัวอย่างเช่น

มันสมอง “ขอให้เป็เครื่องบูชาคุณแต่บิดาของข้าพเจ้า ผู้ได้ ฝ่าชีวิตที่ยากจนข้นแค้นอย่างสาหัส มีความพยายามอย่างบุรุษที่ดีเลิศ ใช้กลางวันเป็นเวลาอาบเหงื่อต่างน้ำหาเลี้ยงชีพ และใช้กลางคืนเป็น เวลาอบรมสั่งสอนข้าพเจ้า”

มหาบุรุษ “ขออุทิศแด่ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของมารดา บังเกิดเกล้า ผู้ได้อุ้มครรภ์กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงข้าพเจ้ามา และใฝ่ใจ สั่งสอนให้ข้าพเจ้าเคารพสรรเสริญและปฏิบัติตามอย่างบุรพชน จนเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าศึกษาประวัติของมหาบุรุษ”

พุทธานุภาพ “ขอถวายเป็เครื่องบูชาพระพุทธรูปคุณแต่มหา อำมาตย์เอกพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย เสนาบดี กระทรวงการต่างประเทศ ผู้ประสาทความสุขความเจริญแก่ข้าพเจ้า”

จิตตานุภาพ “ขออุทิศแด่มหาอำมาตย์ตรี พระยาศรีวิสารวจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล) ปลัดทูลฉลอง กระทรวงการต่างประเทศ

ผู้เป็นนายที่เที่ยงธรรม เป็นมิตรที่ประเสริฐและเป็นผู้มีอุปการคุณอันยิ่งใหญ่แก่ข้าพเจ้า”

นอกจากงานเขียนในระยะแรก ๆ นั้น หลวงวิจิตรวาทการยังได้รับเชิญไปแสดงปาฐกถาในที่ต่าง ๆ อีกมาก ปาฐกถาที่เด่น ๆ ได้แก่ เรื่องสุภาสิตต่าง ๆ แสดงที่สามัคยาจารย์สมาคมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๔ มนุสสปฏิวัติ บรรยายที่สโมสรกลาโหม พ.ศ. ๒๔๘๒ และการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส แสดง ณ หอประชุมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ปาฐกถาต่าง ๆ ได้นำมาพิมพ์รวมเล่มไว้ด้วย

งานวิชาการชุดใหญ่

เมื่อเห็นว่างานประพันธ์ของท่านได้รับความนิยมแพร่หลาย ท่านจึงได้แต่งหนังสือชุดใหญ่ คือ ประวัติศาสตร์สากล ๕ เล่มจบหนาประมาณ ๕,๐๐๐ หน้า จัดพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ประวัติศาสตร์สากลนี้นับเป็นงานวิชาการชิ้นเอกของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งแสดงความสามารถในการค้นคว้าและเรียบเรียงอย่างประณีต มีการจัดลำดับเรื่องอย่างดีเลิศ เริ่มตั้งแต่ความรู้เกี่ยวกับจักรวาล ความเปลี่ยนแปลงของโลกและมนุษย์ ต่อด้วยประวัติศาสตร์สมัยโบราณ เช่น อียิปต์ อินเดีย จีน กรีก โรม กำเนิดยุโรปสมัยใหม่ ประวัติศาสตร์ยุโรปและเอเชีย ที่น่าสนใจมากก็คือ ได้รวมเอาประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีด้วย

วิธีเขียนใช้สำนวนง่ายชวนอ่าน ให้ทั้งความรู้และความเพลิดเพลิน มีภาพประกอบ แผนที่ แผนภูมิลำดับราชวงศ์กษัตริย์ สมบูรณ์แบบตามหนังสือประวัติศาสตร์ที่ดี

หนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลได้รับเกียรติสูง ได้รับการคัดเลือกว่าเป็นหนังสือชั้นดีของเมืองไทย นอกจากหนังสือชุดนี้แล้วยังมีเรื่อง **พุทธานุภาพ** ของหลวงวิจิตรวาทการ และหนังสือของผู้แต่งอื่นอีก ๓ เล่ม คือ **หลักไทย ศาสนคุณ** และ **ตำนานสร้างพระราชวัง** ซึ่งราชบัณฑิตยสถานไทยได้คัดเลือกและส่งไปยังราชบัณฑิตยสถานของนานาประเทศกรุงปารีส

หนังสือชุดใหญ่อีกชุดหนึ่งของหลวงวิจิตรวาทการคือ **ชุดศาสนาสากล ๕** เล่มจบ เปรียบเทียบศาสนาหลักและปรัชญาต่าง ๆ ทั่วโลก ๔ เล่มแรกเกี่ยวกับพุทธศาสนา กล่าวถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า ส่วนเล่ม ๕ กล่าวถึงศาสนาอื่น ๆ เช่น ลัทธิศาสนาของกรีกและโรมโบราณ เทพนิยายกรีกและโรมัน ปรัชญากรีกและโรมัน ศาสนาฮินดู คริสตศาสนา และศาสนาอิสลาม

หนังสือที่น่าสนใจอีก ๒ เล่ม คือ **งานค้นคว้าเรื่องเชื้อชาติไทย** เป็นเอกสาร ซึ่งจะเป็เครื่องมือค้นคว้าข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ไทยต่อไป และ **ของดีในอินเดีย** เป็นหนังสือนำเที่ยวอินเดียสมัยที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงเดลี

แต่งหนังสือนวนิยาย

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการถูกจับกุมขณะเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียวประเทศญี่ปุ่นในข้อกล่าวหาว่าเป็นอาชญากรรมสงครามเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๘๘ และถูกส่งกลับมาประเทศไทยและได้รับการปล่อยตัวเมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๘๙ แล้วนั้น

ท่านต้องออกจากราชการ จึงได้หันมาประกอบอาชีพแต่งหนังสือขายอีกครั้งหนึ่ง และในครั้งนี้นักท่านเริ่มเขียนนวนิยาย และสร้างผลงานในด้านนี้ไว้เป็นจำนวนมาก ใช้นามปากกา “แสงธรรม”

นวนิยายของหลวงวิจิตรวาทการมีแบบต่าง ๆ เช่น นวนิยายขนาดยาวมาก (๕ เล่มจบ) เนื้อเรื่องโลดโผนใช้ฉากต่างประเทศหลายประเทศได้แก่ หัวรักเหวลึก นวนิยายการเมืองได้แก่ พานทอง-รองเลียด และบัลลังก์เชียงรุ่ง เป็นต้น นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ได้แก่ เพชรพระนารายณ์ ดอกฟ้าจำปาศักดิ์ นวนิยายลึกลับ ได้แก่ บัลลังก์เชียงรุ่ง และนวนิยายในแนวมุขยธรรม เช่น ลูกทาสในเรือนเบี้ย เป็นต้น

นวนิยายของหลวงวิจิตรวาทการนั้นมีลักษณะพิเศษ คือ นอกจากจะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้ว ยังให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ และความคิดในแนวแปลก ทั้งนี้เพราะท่านอ่านหนังสือมาก และพยายามแทรกความรู้เหล่านั้นไว้อย่างเหมาะสม นับว่าได้ให้การศึกษแก่ผู้อ่านไปในตัวด้วย เช่น ใน “หัวรักเหวลึก” ท่านแทรกความรู้เรื่องกฎหมาย การผังศพบในทะเล การเก็บสาหร่ายทะเล วิธีโต้เขากายทิพย์ สมุนไพรแก้หูหนวกและแม้กระทั่งความเชื่อเล็ก ๆ น้อย ๆ ของคนบางชาติว่า การโบกผ้าเช็ดหน้าอำลากันนั้นเป็นลางแห่งความตาย เพราะผู้นั้นจะต้องใช้ผ้าเช็ดหน้าเช็ดน้ำตาตนเองในภายหลังตลอดจนกฎแห่งกรรมที่ว่า ผู้ฆ่าผู้อื่นตนเองก็ต้องถูกฆ่าภายหลัง

งานประพันธ์ของหลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะสร้างชื่อเสียงให้ลือเลื่องแล้วยังทำรายได้ให้ดีมากกว่าการรับราชการ เพราะมี

รายได้เฉลี่ยแล้วประมาณเดือนละ ๒๐,๐๐๐ บาท ในสมัยนั้นซึ่งค่าของเงินสูงมาก เพียงเงินเดือน ๒๐ บาทก็พอเลี้ยงกันได้ทั้งครอบครัวแล้ว จึงนับว่าท่านประสบความสำเร็จในงานประพันธ์ ซึ่งยังมีผู้นิยมอ่านมาจนถึงปัจจุบันนี้

บทที่ ๖

ฟุ้งเฟื่องเรื่องละคร

“งานเต้นกัณรำกัณ ถือเป็นงานชั้นต่ำ แม้จะรู้กันว่ามีอยู่ในนานาประเทศที่เจริญแล้ว ก็ยังเห็นกันว่าไม่เหมาะสมสำหรับประเทศเรา”

หลวงวิจิตรวาทการ

ต่อสู้กับงานเต้นกัณรำกัณ

ในขณะที่หลวงวิจิตรวาทการดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรนั้น มีงานอย่างหนึ่งที่บัญญัติไว้ในกฎหมายแล้วแต่ยังไม่ได้ลงมือทำคืองานละครและดนตรี ซึ่งท่านจะต้องทำให้สำเร็จเช่นเดียวกับงานอื่น ๆ ที่ท่านประสบความสำเร็จมาแล้ว หลวงวิจิตรวาทการไม่มีความรู้ในเรื่องนี้มาก่อน ท่านเคยสนใจละครก็เพียงเพื่อความสนุกเพลิดเพลินเท่านั้น ไม่เคยคาดหมายว่าจะต้องมาริเริ่มหรือบังคับบัญชางานด้านนี้

เมื่อมีความจำเป็นต้องทำงานนี้ให้ได้ ท่านก็เริ่มศึกษาค้นคว้าเรียนด้วยตนเองตามแบบฉบับของท่าน และได้รับอนุญาตจาก

รัฐบาลให้จัดตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์^๑ ขึ้นเป็นครั้งแรกในเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นโรงเรียนพ่อนรำและดนตรี ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “เต้นกัณรำกัณ” ก่อให้เกิดการนิทหาว่าร้ายโดยทั่วไป

หลวงวิจิตรวาทการเขียนไว้ในหนังสือวิธีทำงานและสร้างอนาคตว่า

โรงเรียนนาฏดุริยางค์ ได้ตั้งขึ้นในท่ามกลางมรสุมแห่งการนิทหาว่าร้าย การโจมตีทุกทิศทุกทางในหนังสือพิมพ์เกือบทุกฉบับ เพราะตั้งแต่เกิดมาเป็นประเทศไทย ก็ยังไม่เคยมีโรงเรียนชนิดนี้ งานเต้นกัณรำกัณถือเป็นงานชั้นต่ำ แม้จะรู้กันว่ามีอยู่ในนานาประเทศที่เจริญแล้ว ก็ยังเห็นกันว่าไม่เหมาะสมสำหรับประเทศเรา อันที่จริงข้าพเจ้าก็ไม่ได้ตั้งขึ้นด้วยความสมัครใจของข้าพเจ้าเอง แต่ทำขึ้นเพราะมีบทบัญญัติอยู่ในกฎหมาย และเป็นกฎหมายที่ออกประกาศใช้แล้วก่อนที่มีวิแวว่า ข้าพเจ้าจะมาเป็นอธิบดีกรมศิลปากร

เมื่อโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ตั้งขึ้นแล้ว จำเป็นต้องมึงงบประมาณมาดำเนินงาน หลวงวิจิตรวาทการรู้สึกว่าเป็นเวอร์กรรมของท่านที่ต้องมาริเริ่มงานนี้ขึ้นในท่ามกลางการโจมตีรอบด้าน การของบประมาณสำหรับการละครและดนตรีนั้นท่านกล่าวว่าร้าย

๑ โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนศิลปากรแผนกนาฏดุริยางค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนสังกัดศิลป์ และในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้ยกฐานะเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์

ยิ่งกว่าขอทาน เพราะการขอทานนั้นถ้าผู้ใดไม่มีศรัทธาก็ไม่ให้ แล้วก็ไม่มีใครว่าอะไร แต่การขอขบประมาณสำหรับทำงานละครและดนตรีนั้นนอกจากจะไม่ได้แล้ว ยังถูกเย้ยหยันหัวเราะเยาะฮาครืนกันในที่ประชุมกรรมการพิจารณาขบประมาณ จนถึงกับในบางครั้งท่านเกิดความคิดที่จะทิ้งงานกรรมศิลปากรกลับไปทำงานกระทรวงการต่างประเทศ

เลือกสุพรรณลือเลื่อง

อย่างไรก็ตามภายหลังเวลาราวหนึ่งปีที่โรงเรียนนี้ตั้งขึ้น และนักเรียนก็ได้รับการฝึกซ้อมพอออกแสดงได้บ้างแล้ว แต่ไม่มีโรงละครจะแสดง และจำเป็นต้องให้นักเรียนแสดงละครภายในเขตที่ของกรรมศิลปากร จะไปแสดงที่อื่นไม่ได้ หลวงวิจิตรวาทการจึงสั่งให้ปลูกโรงไม้ไผ่ขึ้นใช้ผ้าเต็นท์มาซึ่งทำหลังคา รวบรวมเก้าอี้เท่าที่จะหาได้ และจัดแสดงละครในโรงละครชั่วคราวนั้น

เป็นคราวเคราะห์ดีที่ในการแสดงละครครั้งหนึ่งเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในเวลานั้นได้มาชมการแสดงด้วย และชมชมการแสดงมาก จึงได้ช่วยเหลือจัดสรรงบประมาณสำหรับสร้างโรงละครให้ แต่เมื่อหลวงวิจิตรวาทการได้เสนอขอตั้งงบประมาณไป ปรากฏว่าได้รับอนุมัติเงินมาเพียง ๖,๕๐๐ บาทเท่านั้น ท่านได้นำเงินนั้นมาตั้งเสาและมุงหลังคา ก็พอดีเงินหมด เก้าอี้นั่งดูละครได้รับความเอื้อเฟื้อจากสำนักพระราชวังให้ยืมมา

ชั่วคราว ปรากฏว่าละครเรื่องเลือดสุพรรณได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากผู้ชม

วันหนึ่งโชคชะตาบันดาลให้ผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นผู้คัดค้านเงินงบประมาณสร้างโรงละครอย่างรุนแรงที่สุด ได้รับเชิญให้มาดูละครเรื่องเลือดสุพรรณ ละครเรื่องนี้เป็นเรื่องเศร้า ตัวละครแสดงดีมากจึงเรียกร้องน้ำตาคนดูแทบไม่เว้นแต่ละคน ท่านผู้แทนราษฎรผู้นั้นเป็นผู้ใหญ่มากแล้ว ท่านชมละครไปพลางร้องไห้ไปพลาง ท่านร้องไห้มากจนคนอื่นสังเกตเห็น และหนังสือพิมพ์ก็นำไปลงเป็นข่าว น้ำตาของท่านไหลก็เพราะการดูละครเรื่องเลือดสุพรรณ ทำให้ท่านเกิดความเห็นอกเห็นใจ และให้ความไม่ตรีแก่กรรมศิลปากร เพราะว่าต่อมามท่านได้ช่วยสนับสนุนการของงบประมาณของกรรมศิลปากร มิได้คัดค้านอีกเลย

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า “เลือดสุพรรณ” เรื่องเดียวช่วยทำให้ได้มีโรงละครซึ่งมีรูปร่างเป็นหอประชุมศิลปากร แก้วที่หนึ่งชมทั้งหมดตลอดจนเครื่องใช้ราคาแพงในโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ เช่น เปียโน เครื่องแต่งตัวละคร และสัมภาระทุก ๆ อย่างนั้นก็ล้วนได้มาจากเงินรายได้ของการแสดงละครเรื่องเลือดสุพรรณทั้งสิ้น ทำให้โรงเรียนมีหลักฐานมั่นคงขึ้น

บทละครเรื่องเลือดสุพรรณเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกที่โน้มเอียงไปในทางผูกมิตรระหว่างพม่ากับไทย ซึ่งเคยรบราฆ่าฟันกันมาในอดีต ได้รับความนิยมสูงสุด จนถึงกับการแสดงในระยะกลาง ๆ ต้องขอความอารักขาจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ เนื่องจากผู้คนเบียดเสียด

แย่งกันซื้อตัว มีอยู่ครั้งหนึ่งตัวขายหมดแล้วและคนซื้อตัวก็เข้านั่งเต็มหมดแล้ว แต่คนอีก ๖๐ คนที่ซื้อตัวไม่ได้ก็ฟังประตูเข้าไปยืนยัดเยียดชมละครที่กำลังแสดง

อาจจะกล่าวได้ว่าคนส่วนมากในสมัยนั้นล้วนแต่ได้เคยชมละครเรื่อง “เลือดสุพรรณ” เพราะที่ประชุมศึกษาธิการใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้ลงมติขอให้กรมศิลปากรส่งบทละครเรื่อง “เลือดสุพรรณ” ไปยังศึกษาธิการจังหวัดและโรงเรียนรัฐบาลทั่วราชอาณาจักร กระทรวงกลาโหมขอให้นักเรียนนายร้อย นักเรียนนายเรือได้ดูละครเรื่องนี้ กรมตำรวจก็ขอให้นักเรียนนายร้อยตำรวจได้ดูเช่นเดียวกัน

นอกจากนั้นชาวพม่าในกรุงเทพฯ มาชมละครเรื่องนี้กันเป็นจำนวนมาก โดยแต่งกายแบบพม่ามาชม กล่าวกันว่าความสวยงามของเครื่องแต่งกายคนดูมีมากเท่า ๆ กับความงามของตัวแสดงในฉากละคร ผู้แทนหนังสือพิมพ์พม่าขอบทและภาพถ่ายละครไปแปลและพิมพ์เผยแพร่ในประเทศพม่า เพลงสำคัญ ๒ เพลงในละครเรื่องนี้คือเพลงดวงจันทร์กับเพลงเลือดสุพรรณ ร้องกันได้ทั่วประเทศไทย นักร้องชาวจีนและชาวญี่ปุ่นก็ได้นำไปร้องในประเทศจีนและประเทศญี่ปุ่นด้วย

เนื่องจากรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามในสมัยนั้นได้เริ่มปลูกฝังลัทธิชาตินิยมในหมู่ประชาชน เพื่อเป็นเครื่องมือสร้างชาติและป้องกันอันตรายของชาติ และเห็นว่าการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมแก่ประชาชนได้โดยสะดวกคือปลูกทางละครและดนตรี ซึ่งกรมศิลปากรต้องทำงานในด้านนี้อยู่แล้ว หลวงวิจิตรวาทการ จึงได้รับ

มอบหมายให้ปลุกปั้นรักชาติขึ้นทางกรมศิลปากร โดยการแต่งละคร ประวัติศาสตร์และให้มีเพลงปลุกใจให้รักชาติอยู่ด้วย

ดังนั้นหลังจากแต่งบทละครเรื่องเลือดสุพรรณแล้ว หลวงวิจิตร-
วาทการก็ได้แต่งละครประวัติศาสตร์ขึ้นอีกหลายเรื่อง ได้แก่ ราชมณู
พระเจ้ากรุงธน ๙ ศักดิ์กลาง เจ้าหญิงแสนหวี มหาเทวี น่านเจ้า
อนุสาวรีย์ไทย พ่อขุนผาเมือง และเรื่องอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก
ในบทละครแต่ละเรื่องมีเพลงไพเราะอยู่เป็นอันมาก เช่นเรื่องมหาเทวี
มีเพลงยอดนิยมนอยู่หลายเพลง เช่น เพลงเลือดไทย เพลงหอมหวล
และเพลงโซคมมนุษย์ เป็นต้น

อนึ่งเพลงปลุกใจให้รักชาติในสมัยมีคดีพิพาทกับอินโดจีน
ฝรั่งเศสที่ท่านแต่งก็มีอีกหลายเพลง เช่น เพลงรักเมืองไทย เพลง
กองทัพบูรพา ที่แต่งให้แก่กองทัพบกไทย นอกจากนี้มีเพลงตำรวจไทย
เพลงไตรรงค์ เพลงกองทัพบกไทย เพลงกองทัพอากาศไทย และเพลง
นาวิไทย เป็นต้น ที่ไม่เกี่ยวข้องกับบทละคร

นอกจากบทละครเรื่องใหญ่ ๆ แสดงบนเวทีแล้ว หลวงวิจิตร-
วาทการยังแต่งบทละครเรื่องเล็ก บทโทรทัศน์ และบทวิทยุกระจาย-
เสียงอีกหลายเรื่อง เช่น พ่อขุนเม็งราย ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว และ
มนุษยธรรม เป็นต้น

ฟังเฟื่องเรื่องอนุภาพพ่อขุนรามคำแหง

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ขณะที่หลวงวิจิตรวาทการไปเป็นเอกอัคร-
ราชทูตประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์อยู่นั้น จอมพลป.พิบูลสงคราม

ได้มีคำสั่งให้หลวงวิจิตรวาทการกลับมาช่วยราชการกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อฟื้นฟูกิจการละครอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างบทละครชุดอนุภาพขึ้นหลายเรื่อง ได้แก่อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง อนุภาพแห่งความรัก อนุภาพแห่งความเสียสละ และอนุภาพแห่งศีลสัตย์ ในบทละครเหล่านี้มีเพลงเอกและระบำงาม ๆ อยู่มากมาย เช่นเพลงในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เพลงอิษฐาน ในละครเรื่องอนุภาพพ่อขุนรามคำแหง เพลงวิญญานบรรพชนซึ่งดัดแปลงจากเพลงมหาอุปการ “ลาโบเอม” และเพลงระบำนกในละครเรื่องอนุภาพแห่งความเสียสละ เป็นต้น

ปรากฏว่าในบรรดาบทละครยุคหลังของหลวงวิจิตรวาทการนี้ อนุภาพพ่อขุนรามคำแหงได้รับความนิยมสูงสุด บทละครเรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อเชิดชูพระเกียรติแห่งพ่อขุนรามคำแหง พระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณต่อชาติไทยทั้งทางวัฒนธรรมและทางรวมชาติให้เป็นปึกแผ่น กระทรวงวัฒนธรรมได้เปิดการแสดงเก็บเงินบำรุงการกุศลด้านสังคมสงเคราะห์ทุกคืนวันเสาร์ แต่ก็ไม่อาจสนองความต้องการของประชาชนได้เพียงพอ แม้ที่นั่งเต็มก็ยังมีผู้ขอร้องให้มีเก้าอี้เสริมอีก และต้องเพิ่มวันแสดงในเวลาเช้าและเวลากลางคืนวันอาทิตย์ ปรากฏว่ามีหลายคนถึงกับยอมสละทรัพย์สินส่วนตัวซื้อบัตรแจกผู้อื่น เพื่อให้ได้ร่วมชมซึ่งในบทละครเรื่องนี้ บางคนก็ซื้อบัตรเข้าชมละครเรื่องนี้หลายรอบเพราะพอใจมากเป็นพิเศษ

กระทรวงวัฒนธรรมได้ประกาศชมเชยและขอบคุณหลวงวิจิตรวาทการลงในราชกิจจานุเบกษา ฉบับที่ ๗๑ ตอนที่ ๕๐ วันที่

๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๗ ว่าได้มีส่วนช่วยเผยแพร่คตินิยมและวัฒนธรรม
ด้านอื่น ๆ โดยแทรกไว้ในบทละคร ซึ่งนับเป็นเกียรติประวัติในกิจการ
ละครของหลวงวิจิตรวาทการที่ประสบผลสำเร็จอย่างดี

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่านอกจากงานประพันธ์จะลือเลื่องแล้ว ท่าน
ยังฟุ้งเฟื่องเรื่องละคร และช่วยสร้างภาพพจน์ของศิลปินนักแสดงให้
ใหม่ว่างานละครนั้นมีใช้เพียง “งานตันกิ้นรำกิ้น” ซึ่งถูกเหยียดหยาม
ว่าเป็นงานชั้นต่ำ และแท้ที่จริงแล้วงานละครเป็นงานศิลปะชั้นสูง ซึ่ง
ทั่วโลกยกย่องและให้เกียรติ ในปัจจุบันศิลปะการละครเป็นวิชาหนึ่ง
ที่สอนในระดับมหาวิทยาลัย

บทที่ ๗

ไม่อวรณ์ “ยิ้มได้เมื่อภัยมา”

“เป็นการง่ายยิ้มได้ไม่ต้องฝืน
เมื่อชีพชื่นเหมือนบรรเลงเพลงสวรรค์
แต่คนที่ควรชมนิยามกัน
ต้องใจมันยิ้มได้เมื่อภัยมา”

หลวงวิจิตรวาทการ

เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียว

ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ประเทศไทยจำเป็นต้องเข้าร่วมสงครามมหา-
เอเชียบูรพา เนื่องจากญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและ
สหรัฐอเมริกา แต่มิได้ถือว่าไทยเป็นศัตรู เพียงแต่มีความจำเป็น
ต้องขอทางเดินผ่านอาณาเขตไทยเท่านั้น รัฐบาลจึงได้ตกลงให้ทาง
เดินทัพแก่ญี่ปุ่นและทำสัญญาพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น กองทัพ
ญี่ปุ่นได้ผ่านเข้าประเทศตั้งแต่วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ใน
ขณะนั้นหลวงวิจิตรวาทการเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการ
ต่างประเทศ จึงมีส่วนรับผิดชอบในการทำสัญญาพันธไมตรี
ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในครั้งนั้น

เมื่อเกิดสงครามและประเทศไทยร่วมมือกับญี่ปุ่นแล้ว รัฐบาลไทยได้ส่งนายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศออกไปเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียว ในตอนท้ายของสงครามได้มีการเปลี่ยนตัวเอกอัครราชทูต แต่ไม่มีผู้ใดสมัครใจไป เพราะญี่ปุ่นกำลังจะพ่ายแพ้สงคราม หลวงวิจิตรวาทการซึ่งได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศมาตั้งแต่วันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๔๘๕ ได้สมัครใจไป จึงได้รับแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงโตเกียวเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ นับว่าเป็นการเสียสละและเสี่ยงภัยอย่างใหญ่หลวง

เป็นอาชญากรสงคราม

ภายหลังที่กองทัพอเมริกันเข้ายึดครองกรุงโตเกียวได้ ๓ วัน เนื่องจากญี่ปุ่นยอมแพ้ และฝ่ายสหรัฐอเมริกา-อังกฤษ เป็นผู้ชนะสงคราม นายพลแมคอาเธอร์ ผู้บัญชาการกองทัพอเมริกันได้ออก

หมายสั่งจับผู้ต้องหาเป็นอาชญากรสงครามในประเทศญี่ปุ่น หมายถึงจับผู้ต้องหา ๓๕ คน หลวงวิจิตรวาทการเป็นคนี่ ๓๕ นอกนั้นเป็นทูตพม่า ทูตเยอรมัน ทูตฟิลิปปินส์เป็นต้น หมายถึงนี้ยังได้ประกาศทั้งทางวิทยุกระจายเสียงและทางหน้าหนังสือพิมพ์อีกด้วย

หลวงวิจิตรวาทการได้รับทราบแล้วก็เฝ้ารอคอยวันที่จะถูกจับ โดยมีได้วิตกกังวลห่วงใยอาลัยอาวรณ์ชีวิต ท่านสามารถที่จะ “ยิ้มได้เมื่อภัยมา” และรอคอยด้วยความสงบ จนกระทั่งกลางคืนวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ นายทหารอเมริกันก็ไปจับตัวจากสถานทูตไทย เรื่องที่กังวลใจมิใช่เรื่องความปลอดภัยของชีวิตตนเอง แต่เนื่องจากในวันรุ่งขึ้นจะเป็นวันครบรอบวันเกิดของบุตรชายคนที่ ๒ ด้วยความรักและสงสารลูกจึงได้สั่งภรรยาให้หาของขวัญวันเกิดให้ลูกแทนด้วย และไม่ให้ออกลูกว่าพ่อต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างใด ให้บอกเพียงแต่ว่าพ่อไปทำกิจธุระชั่วคราว

หลวงวิจิตรวาทการถูกนำตัวไปกักบริเวณ ณ เมืองมียาโนซิดา ซึ่งอยู่ห่างจากโตเกียวโดยทางรถยนต์ประมาณ ๓ ชั่วโมง ระหว่างอยู่ที่นั่นเป็นเวลาหนึ่งเดือน แทนที่จะทอดอาลัยในชีวิตท่านได้ใช้เวลาทุกนาทีให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ด้วยการเรียบเรียงตำราไวยากรณ์ภาษาฝรั่งเศส ซึ่งได้เริ่มทำตั้งแต่อยู่ที่กรุงโตเกียวมาบ้างแล้วจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์

ต่อมาในวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ท่านถูกย้ายขึ้นไปที่คุมขังบนยอดเขาทีโกรา ท่านก็ได้ใช้เวลาเรียบเรียงปทานุกรมภาษาบาลีโดยอาศัยปทานุกรมของซิลเดอร์และริส เดวิดส์ เป็นหลักในการ

เรียบเรียง แต่เนื่องจากเป็นงานหนักมาก จึงพักผ่อนด้วยการ
เปลี่ยนมาเรียบเรียงตำราไวยากรณ์ภาษาอังกฤษอย่างละเอียด
สลับกันไปกับการทำพจนานุกรมภาษาบาลี แต่งานนี้ยังไม่เสร็จ
จนกระทั่งถูกส่งตัวเข้ามากรุงเทพ ฯ

เมื่อมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้ถูกจำขังที่สันติบาลเมื่อวันที่ ๒๒
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๙ ท่านก็มีได้วิตกกังวล พอเจ้าหน้าที่สันักฎุญแจ
ประตูห้องขัง ท่านก็เริ่มเขียนตำราไวยากรณ์ภาษาอังกฤษต่อจากที่
ทำไว้ในประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้ท่านได้เขียนบันทึกรายวันในที่
คุมขังไว้ด้วย เมื่อถูกคุมขังอยู่ ๑๒ วันท่านถูกนำตัวไปศาลฎีกาเพื่อ
ให้คณะกรรมการอาชญากรรมสงครามสอบสวน ท่านได้ขอให้คณะ
กรรมการยื่นฟ้องทันที คณะกรรมการได้ยื่นฟ้องหลวงวิจิตรวาทการ
ต่อศาลในวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ในคำฟ้องฐานเป็นอาช-
ญากรรมสงครามข้อแรกมีข้อความว่า “จำเลยเป็นผู้เลื่อมใสในลัทธิชาติ
นิยมอย่างรุนแรง”

ในวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ นั้นเองท่านถูกย้ายจาก
ห้องขังที่สันติบาลไปเข้าเรือนจำลหุโทษ ในระหว่างนั้นท่านได้ให้
ทางบ้านส่งหนังสือมูลกัจจายน์ฉบับพิมพ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา
ไปให้และได้เริ่มเขียนตำราบาลีไวยากรณ์เปรียบเทียบกับไวยากรณ์
ภาษาต่าง ๆ

แว่วเสียงเพลงปลุกใจ

ในระหว่างที่อยู่ในเรือนจำลหุโทษนั้น ท่านแว่วเสียงผู้หญิง

ร้องเพลงปลุกใจให้รักชาติกันเป็นหมู่ตั้งแต่ตอนเช้ามีด รู้สึกแปลกใจ เพราะเพลงที่ร้องคือเพลงแหลมทอง รักเมืองไทย ซึ่งท่านเป็นผู้แต่ง ทั้งสิ้น ท่านได้สอบถามเจ้าหน้าที่ที่เฝ้าอยู่ ได้ความว่าผู้ร้องเพลงคือ นักโทษหญิงในเรือนจำนั่นเอง ทางกรมเรือนจำได้ให้ร้องเพลง เหล่านั้นมานานแล้วเพื่ออบรมจิตใจให้รักชาติ หลวงวิจิตรวาทการ จึงได้เขียนบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

ที่จริงก็เป็นเรื่องน่าขบขัน เพราะว่าทางหนึ่งทางราชการได้ให้นักโทษร้องเพลงรักชาติที่เราแต่ง ส่วนอีกทางหนึ่งตัวผู้แต่งเพลงเหล่านั้นเองต้องมาอยู่ในห้องขัง และการที่ต้องมาอยู่ในห้องขังก็เพราะเรื่องรักชาตินั่นเอง ในคำฟ้องฐานเป็นอาชญากรสงครามข้อแรกที่โจทก์ยื่นต่อศาลก็คือว่า “จำเลยเป็นผู้เลื่อมใสในลัทธิชาตินิยมอย่างรุนแรง” บางทีทางเรือนจำอาจจะไม่ทราบ ว่าเรื่องรักชาตินั้นเป็นของพ้นสมัยแล้ว ความรักชาติกลายเป็นอาชญากรรมไปแล้ว โดยกฎหมายอาญาที่ออกใหม่ แต่อย่างไรก็ดี การที่ได้ฟังเสียงเพลงเหล่านี้ก็ยังทำให้ชื่นใจ เพราะว่า “ต้นรักชาติ” ที่เราปลูกและบำรุงไว้ด้วยความเหนื่อยยาก ยังหยั่งรากมันคงอยู่ในหัวใจของคน อย่างน้อยก็ยังผลิดอกออกผลอยู่ในเรือนจำนี้ “ต้นรักชาติ” นี้อาจจะต้องหงอยเหี่ยวไปชั่วคราว แต่ก็คงจะไม่ตายลงท้ายก็คงจะฟื้นขึ้นอีก

ในวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ หลวงวิจิตรวาทการระลึกได้ว่าวันที่ ๒๔ มีนาคม จะเป็นวันครบรอบวันเกิด ๖ ขวบของบุตรสาว เนื่องจากไม่มีของขวัญอื่นจะให้ จึงเขียนกลอนให้เป็นของขวัญ และขอร้องเจ้าหน้าที่ให้นำส่งให้ด้วย ครั้นถึงวันที่ ๒๓ มีนาคม ท่านได้ไปฟังคำพิพากษาที่ศาล ศาลฎีกาได้พิพากษาว่าพระราชบัญญัติอาชญากรรมสงครามเป็นโมฆะเพราะขัดต่อรัฐธรรมนูญ และให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาทั้งหมด ท่านจึงพ้นจากที่คุมขังในวันนั้นเอง และคำกลอนที่เขียนให้เป็นของขวัญบุตรสาวนั้น ท่านก็ได้เป็นผู้นำไปให้เองในวันที่ ๒๔ มีนาคม

โชคมนุษย์

ในเวลานั้นได้มีการเปลี่ยนรัฐบาลใหม่ หลวงวิจิตรวาทการจึงออกจากที่คุมขังมาในสภาพของคนไม่มีงานทำ รวมเวลาที่ท่านถูกคุมขังอยู่เป็นเวลาถึง ๖ เดือน ๑๑ วัน ซึ่งนานกว่าคนอื่น ๆ ที่รับเคราะห์กรรมอย่างเดียวกัน ในเวลาเหล่านั้นท่านสามารถเขียนตำราไวยากรณ์ภาษาฝรั่งเศสได้จบ เขียนตำราไวยากรณ์อังกฤษอย่างละเอียดได้กว่าครึ่ง ได้ทำปทานุกรมภาษาบาลีไวยากรณ์เปรียบเทียบเสร็จไปส่วนหนึ่ง ซึ่งนับเป็นผลงานที่น่าภูมิใจที่สุด

ระยะเวลา ๖ เดือนกับ ๑๑ วันในที่คุมขังนับได้ว่าชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการตกต่ำถึงขีดสุด จากตำแหน่งเอกอัครราชทูตมาเป็นผู้ต้องหาอาชญากรรมสงคราม แต่ท่านมีความอดทนอย่างยอดเยี่ยม “ยิ้มได้เมื่อภัยมา” สมดังเพลงโชคมนุษย์ ที่ท่านเป็นผู้ประพันธ์ มีเนื้อเพลง ดังนี้

โลกมนุษย์นี้ไม่มีที่แน่นอน
ประเดี๋ยวเย็นประเดี๋ยวร้อนช่างแปรผัน
โชคหมุนเวียนเปลี่ยนไปได้ทุก ๆ วัน
สารพันหาอะไรไม่ยั่งยืน
ชีวิตเหมือนเรื่อน้อยต้องลอยอยู่
ต้องต่อสู้แรงลมประสมคลื่น
ต้องทนทานหวานสู้อมขมสู้กลืน
จำต้องฝืนสู้ภัยไปทุก ๆ วัน
เป็นการว่ายยืมได้ไม่ต้องฝืน
เมื่อชีพขึ้นเหมือนบรรเลงเพลงสวรรค์
แต่คนที่ควรขมนิยมกัน
ต้องใจมันยืมได้เมื่อภัยมา

บทที่ ๘

พณฯ ภริยา บุตร

ขวัญใจลูกใหญ่น้อย
สวรรค์ส่งให้ลงมา
เป็นยอดสิเนหา
เพราะแม่ดียิ่งล้ำ

ของภาและพี
เกิดแท้
ทั้งเจ็ด
ลูกได้ดีตาม

หลวงวิจิตรวาทการ

“ชีวิตแห่งละคร” ของหลวงวิจิตรวาทการจะขาดความสมบูรณ์ ถ้ามิได้กล่าวถึงบุคลิกลักษณะนิสัยของท่าน ภริยา และบุตร ซึ่งประกอบกันเป็นครอบครัวที่มีความอบอุ่น มีความสุขอย่างสมบูรณ์ จึงขอนำเสนอไว้ ณ ที่นี้ด้วย

บุคลิกลักษณะและนิสัย

หลวงวิจิตรวาทการเป็นบุรุษที่มีบุคลิกลักษณะดี รูปร่างสันตัด ผิวคล้ำเล็กน้อย ลักษณะประเสริฐคือ คอปล้องเหมือนมีสายสร้อยพาด อยู่รอบคอ ไหล่ผิ้วผายไม่ห่อ ร่างกายสมบูรณ์สมส่วน

ถึงแม้ท่านจะมีนามเดิมว่า “กิมเหลียง” แต่ก็มิได้มีเชื้อสายจีน บิดามารดามีเชื้อเป็นไทยแท้ และบิดาก็ได้บวชในพระบวรพุทธศาสนา เพียงแต่ในสมัยที่ท่านเกิดนั้นชาวอุทัยธานีมีธรรมเนียมนิยมกันว่า ลูกคนไทยจะต้องตั้งชื่อให้เป็นจีน ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลจีนในจังหวัดนั้น เมื่อท่านมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิจิตรวาทการแล้วนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ท่านได้ขอคืนบรรดาศักดิ์ และใช้ชื่อและนามสกุลว่า วิจิตร วิจิตรวาทการ แต่ภายหลังก็กลับมาใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิม และยังคงใช้นามสกุล วิจิตรวาทการ

ท่านเป็นคนขยัน ฉลาด รักความก้าวหน้า ใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ มีความจำดีเป็นพิเศษ มีความกระตือรือร้นอยากรู้ อยากเห็นอยู่เสมอ รักการทำงานประหนึ่งชีวิต และทำงานได้รวดเร็ว ทำจริงไม่ท้อถอย มีความประณีตละเอียดลออ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ร่างหนังสือหรือ แก้ต้นฉบับงานประพันธ์ของท่าน ท่านจะใช้ไม้บรรทัดตีขีดเส้น ข้อความที่ไม่ใช่และส่วนที่แก้ก็แก้อย่างประณีต ในการเขียนหนังสือ ท่านใช้ปากกาเส้นใหญ่เขียนประจำ แต่ในเวลาต่อมาใช้เครื่องพิมพ์ดีด และชอบพิมพ์ดีดด้วยตนเอง

ท่านเป็นคนเขมัตตขม อารมณ์ดี โอบอ้อมอารี แก่ผู้อยู่ได้บังคับบัญชา รักความยุติธรรม ไม่ริษยา ไม่กล่าวโทษผู้ใด ซื่อสัตย์ กตัญญู รักการอ่านหนังสือ เมื่อท่านทำงานที่สถานทูตไทยกรุงปารีส และ กรุงลอนดอน ท่านชอบไปหอสมุดและร้านขายหนังสืออยู่เสมอ ท่านมีสมุดโน้ตเล่มเล็ก ๆ ติดกระเป๋าอยู่ตลอดเวลา แม้แต่ในเวลารับแขกเมือง บางครั้งท่านจดข้อความสั้น ๆ เพียง ๒ - ๓ คำเท่านั้น

แต่สามารถนำมาเขียนได้ยาวหลายหน้ากระดาษ และบอกข้อความให้คนพิมพ์ได้ทันทีโดยไม่ต้องร่างก่อน

ท่านชอบภูเขา เพราะการขึ้นไปอยู่บนที่สูงแล้วมองเห็นได้ไกล เป็นวิธีหนึ่งในการปกครองคน ควบคุมคน และทำให้จิตใจเข้มแข็ง ตามหลักจิตวิทยาผู้ที่ชอบภูเขาแสดงว่าเป็นผู้สูงศักดิ์ มีอำนาจ มีความเข้มแข็ง อดทน

ลักษณะที่ด้อยของท่านอย่างหนึ่งคือการติดอ่าง แต่เนื่องจากท่านมีความอดทน มีมานะอย่างแรงกล้า ได้พยายามฝึกหัดปฏิบัติตามบทเรียนของเดมอสเทนีส นักพูดที่มีชื่อเสียงของกรีกสมัยโบราณ ซึ่งเคยติดอ่างเช่นเดียวกัน โดยการพูดดัง ๆ กลางแจ้งหรือชายทะเล ซึ่งในที่สุดท่านหายจากการติดอ่างได้ ในการแสดงปาฐกถาท่านจะพูดติดอ่างเพียงนาทีเดียว แต่ต่อไปก็จะพูดได้คล่อง

ในชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการนอกจากจะเป็นนักต่อสู้จนกระทั่งประสบความสำเร็จในการรับราชการแล้ว ท่านยังเป็นนักอ่าน นักพูด นักคิด นักประพันธ์ นักจิตวิทยา นักแต่งบทละคร และกำกับการแสดง นักแต่งเพลง นักประวัติศาสตร์ นักภาษาและวรรณคดี นักเศรษฐศาสตร์ ครูสอนนักธรรมและบาลี อาจารย์มหาวิทยาลัย นักการทูต และนักการเมือง จึงนับได้ว่าท่านเป็นอัจฉริยบุคคลที่มีความสามารถหลายด้าน

ครอบครัว

ท่านมีชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข คุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ ศรีภริยาของท่านเป็นกุลสตรีซึ่งทำหน้าที่แม่บ้านอย่างดีเลิศ

และปรนนิบัติให้มีความสุขสบายเป็นกำลังใจแก่สามี ได้ติดตามสามีไปทุกหนแห่งและร่วมทุกข์ร่วมสุขกันอย่างแท้จริง หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า “งานในหน้าที่การทูตนั้นภริยามีส่วนสำคัญยิ่ง ความสำคัญของภริยามีอยู่ ๒ ประการ ประการหนึ่งคือการศึกษาขั้นดีรู้ภาษาต่างประเทศอย่างใช้การได้ เพราะต้องช่วยสามีในการติดต่อกับต่างประเทศ อีกประการหนึ่งซึ่งสำคัญมากคือลักษณะโอบอ้อมอารี รู้จักโน้มน้าวใจคน” ซึ่งภริยาของท่านได้มีคุณสมบัติที่กล่าวแล้วทุกประการ

ในด้านบุตรหลวงวิจิตรวาทการและคุณหญิงมีบุตรด้วยกัน ๗ คน เป็นชาย ๖ คน และหญิง ๑ คน คุณหญิงได้เลี้ยงดูบุตรธิดาเป็นอย่างดีและหลวงวิจิตรวาทการก็รักบุตรมาก ได้วางแผนการศึกษาสำหรับบุตรไว้อย่างสวยงามและสมปรารถนาทุกประการ โดยมีรายละเอียดว่าจากปี พ.ศ. นั้น ๆ ถึงปี พ.ศ. ที่กำหนดบุตรแต่ละคนจะต้องเรียนมหาวิทยาลัยในชั้นใดและสำเร็จในปีใด ก็ปรากฏว่าบุตรชาย ๔ คน ของท่านสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาเอกจากต่างประเทศแล้ว บุตรชายอีก ๒ คนกำลังเรียนชั้นปริญญาเอกอยู่ในต่างประเทศ ส่วนบุตรสาวได้รับปริญญาตรีจากประเทศสวีเดน-เชอร์แลนด์ บุตรแต่ละคนเรียนสำเร็จในเวลาใกล้เคียงหรือก่อนเวลาที่ท่านกำหนดไว้ให้

นอกจากจะเตรียมแผนการศึกษาไว้ให้บุตรธิดาแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังได้แต่งตำราไว้ให้บุตรธิดาใช้ประกอบการศึกษาในวิชาสำคัญ ๆ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานความรู้ คือ ประวัติศาสตร์

เศรษฐกิจอย่างย่อ เศรษฐศาสตร์ (หลักทั่วไป) ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ ความรู้เบื้องต้นทางกฎหมาย ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ พื้นความรู้วิทยาการคลัง หลักวิชาเบื้องต้นของเศรษฐศาสตร์เรื่องความต้องการ - ค่าความมั่งคั่ง กริยาวิเศษณ์บุรพบท สันธานภาษาอังกฤษ ไวยากรณ์อังกฤษ กริยา ตำรากริยาอังกฤษ กริยาในภาษาฝรั่งเศสอย่างย่อเฉพาะเรื่องใช้กาล สำนวนอังกฤษ เป็นต้น

พินัยกรรม

หลวงวิจิตรวาทการมีความรักและห่วงใยบุตรธิดาของท่านมาก ท่านได้ทำพินัยกรรมและมีคำสั่งท้ายพินัยกรรมกำกับไว้ด้วยดังนี้

โดยที่พ่อและแม่ได้ทำความพยายามอย่างแรงกล้าเพื่อสร้างความถาวรเป็นปึกแผ่นของวงศ์ตระกูล จึงขอให้ลูกทั้งหลายระลึกถึงความพากเพียรของพ่อแม่ แล้วพยายามสร้างตัวสร้างวงศ์ตระกูลอย่างที่พ่อแม่ได้สร้างมา รักษาความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาน้ำหนึ่งใจเดียว อย่าให้แตกแยกกัน อะไรที่ไม่จำเป็นต้องแบ่งก็อย่าแบ่ง โดยเฉพาะที่ดินที่ยกให้รวมกันให้ลูกทั้งหลายพยายามอยู่ด้วยกัน เป็นเจ้าของร่วมกัน เพราะการแบ่งแยกออกไปเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยนั้น มีแต่จะทำให้ละลายหายไป มีตัวอย่างที่เห็นมาแล้วเป็นอันมาก

เมื่อพ่อแม่ไม่มีแล้ว พี่คนใหญ่ก็มีฐานะเป็นหัวหน้าวงศ์ตระกูล พี่คนใหญ่ต้องประพฤติดีโอบอ้อมอารี ให้ความอุปการะและให้ความยุติธรรมแก่น้องทั้งหลาย บรรดาน้อง

ทั้งหลายก็ต้องเคารพยำเกรงพี่ ถ้าถูกปฏิบัติได้อย่างนี้ก็จะมีความ
เจริญทั้งส่วนตัวและวงศ์ตระกูล การแต่งงานของลูกทุกคนต้อง
ได้รับความเห็นชอบของพี่น้องทั้งหลาย และอย่าให้แต่งงานกับ
ใครที่อาจจะคาดหมายว่าจะแยกพี่แยกน้องในภายหน้า ซึ่ง
จะทำให้วงศ์ตระกูลอ่อนกำลัง หมดความเป็นปึกแผ่นมั่นคง

พี่คนใดสำเร็จการศึกษา หางานหารายได้แล้ว ให้เจียด
ส่วนหนึ่งของรายได้ บำรุงการศึกษาของน้องที่กำลังศึกษาอยู่
โดยไม่ปล่อยให้ต้องใช้ทรัพย์สินมรดกแต่อย่างเดียว ให้พี่ทุกคน
ช่วยกันอย่างนี้ จนกระทั่งถึงน้องคนเล็กที่สุด

ส่วนรายได้อย่างหนึ่งที่ท่านได้สร้างไว้ให้แก่บุตรธิดาคือค่า
ลิขสิทธิ์หนังสือและบทเพลง ได้มีคำสั่งไว้ในพินัยกรรมว่า

ลิขสิทธิ์หนังสือและบทเพลง ให้ถือเป็นสมบัติส่วนกลางประจำ
ตระกูล และห้ามมิให้แบ่งรายได้อันจะเกิดจากลิขสิทธิ์หนังสือ
และบทเพลงนี้ เป็นจำนวนเท่าใดให้ตั้งไว้เป็นทุนกองกลาง
สำหรับใช้บำรุงวงศ์ตระกูล หรือใช้สำหรับความจำเป็นยาม
ฉุกเฉินอย่างแท้จริงและให้ลูกทุกคนที่บรรลุนิติภาวะแล้วร่วมกัน
เป็นกรรมการจัดการเรื่องสมบัติส่วนกลางนี้

คำสั่งในพินัยกรรมนี้บุตรธิดาก็ได้ปฏิบัติตามทุกประการ

เพลงสอนบุตร

สิ่งน่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือเพลงปลุกใจที่ท่านแต่งเพื่อเป็นคติสอนใจบุตรธิดา มีเนื้อเพลงดังนี้

พวกเรา	วิจิตรวาทการ
จะเร่งศึกษาหางาน	ไม่เกียจคร้านห่างเหิน
สิ่งไหนดีเราสร้าง	ทางไหนดีเราเดิน
ช่วยกันทำดำเนิน	หาสิ่งใหญ่ไพศาล
เหมือนพ่อแม่	มานะแน่วแน่ คิดทำกิจการ
สร้างเนื้อสร้างตัว	คนรู้จักทั่ว วิจิตรวาทการ

จึงเห็นได้ว่าครอบครัววิจิตรวาทการนี้เต็มไปด้วยความสุขอย่างแท้จริง หลวงวิจิตรวาทการมีความรักหวานชื่นกับภริยา และรักห่วงใยบุตรธิดา ซึ่งได้ดำเนินชีวิตตามแนวทางซึ่งท่านชี้แนะให้บุตรธิดามีความรู้อย่างดี บางคนได้รับทุนการศึกษาจากต่างประเทศ และมีมารยาทอุปนิสัยอันดีงามเพราะได้รับการอบรมดีจากพ่อแม่

ถึงแม้จะมีงานที่ต้องทำมาก หลวงวิจิตรวาทการมีเวลาให้แก่ภริยา บุตรธิดาเสมอ ในขณะที่รับประทานอาหารเช้าและหลังการรับประทานอาหารเช้า เป็นเวลาที่สมาชิกครอบครัวอยู่กันพร้อมหน้า และเป็นเวลาที่ท่านใช้อบรม ช่วยเหลือบุตรธิดาในการเรียนและเรื่องอื่น ๆ เวลาเฉพาะตัวท่านนั้นคือตอนเช้ามีตั้งแต่ ๔.๐๐ นาฬิกา ซึ่งเป็นเวลาที่สมองปลอดโปร่งเพราะได้พักมาตลอดคืน ท่านจะใช้เวลานั้นทำงานประพันธ์เป็นประจำ นับเป็นความสุขอย่างหนึ่งในชีวิต

ตราประจำตระกูล

หลวงวิจิตรวาทการมีตราประจำตระกูลคือตราดวงประทีปในเรือนแก้ว ได้นำมาจากพุทธภาสิต ซึ่งท่านมหาเรียนบอจารย์องค์หนึ่งในวัดมหาธาตุ ได้เขียนบนรูปถ่ายของท่านและมอบให้ ท่านเขียนว่า ปญญา โลกสุมิ ปชฺโชโต มีความหมายว่าปัญญาเป็นแสงสว่างส่องโลก ภาสิตนี้ไม่เพียงแต่จะเป็นเครื่องเตือนใจให้รักการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เท่านั้น แต่ความหมายของแสงสว่างยังเป็นที่ติดใจท่านมาก ที่ฐานของดวงประทีปมีคำว่า “วิจิตรวาทการ”

ตราที่ท่านติดไว้ที่หน้าบ้านท่าน พิมพ์ลงที่ปกนอกหรือหน้าปกในของหนังสือที่ท่านแต่ง และที่หัวกระดาษเขียนจดหมาย ดวงประทีปของท่านคงจะโชติช่วงไปตลอดกาล

บทที่ ๙

สิ้นสุด “ชีวิตแห่งละคร”

ในที่สุดเมื่อถึงเวลาเข้าจริง ๆ ... มฤตยูก็รู้ดำนี่ดำ
ขึ้นมากำบังฉากอันงดงามของเรา และผู้จัดการละคร
ของเราคือกรรมก็นำตัวเราออกจากโรงละคร ...

หลวงวิจิตรวาทการ

งานพิเศษ

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตั้งคณะรัฐบาลปฏิวัติขึ้นใหม่
ในปลาย พ.ศ. ๒๕๐๐ หลวงวิจิตรวาทการได้รับเชิญให้เข้ามาช่วย
ในการบริหารประเทศในตำแหน่งปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี
เป็นที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรี และต้องทำงานช่วย
รัฐบาลปฏิวัตินี้อยู่ถึง ๒๐ กว่าหน้าที่ด้วยกัน งานเหล่านั้นเป็นงานหนัก
ทั้งสิ้น ได้แก่ตำแหน่งดังต่อไปนี้ คือ

ประธานคณะกรรมการที่ปรึกษาส่วนองค์การของรัฐบาล
เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ

ประธานกรรมการสาขาปรัชญา สภาวิจัยแห่งชาติ

ประธานผู้ตรวจสอบผลปฏิบัติตามแผนโครงการพัฒนาการ
เศรษฐกิจแห่งชาติ

ประธานกรรมการแปลสุนทรพจน์

สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

หัวหน้าสายสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

รองประธานกรรมการพัฒนาเขาใหญ่

ประธานอนุกรรมการจัดสร้างที่พักเขาใหญ่

ประธานกรรมการร่างสุนทรพจน์และรายงาน

กรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ

ประธานอนุกรรมการพิจารณาเกี่ยวกับความช่วยเหลือ จาก

สหรัฐอเมริกาฝ่ายการเมืองและการศึกษา

ประธานกรรมการสร้างโรงละครแห่งชาติ

ประธานกรรมการพิจารณาให้รางวัลแก่ผู้คิดค้นหรือประดิษฐ์

ของใหม่ขึ้นใช้ในราชการ

กรรมการพัฒนาการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กรรมการบัญญัติศัพท์ภาษาไทย

กรรมการสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลใหม่

กรรมการพิจารณายกร่างกฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์

กรรมการธรรมชาติอุทยาน

กรรมการที่ปรึกษาพิจารณาจัดตั้งกระทรวงพัฒนาการ

กรรมการพิจารณากำหนดนโยบายค่าไฟฟ้า

กรรมการสภามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รับเสด็จสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

กรรมการสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรรมการสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กรรมการสภามหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมหาวิทยาลัยศิลปากร

กรรมการข้าราชการมหาวิทยาลัย (ก.ม.)

ประธานกรรมการมหาวิทยาลัยฝ่ายบริหารสภาการศึกษา

งานเหล่านี้เกินกำลังความสามารถของผู้ที่อย่างเข้าสู่วัยชรา

จะทนทานได้ คุณหญิงประภาพรณ วิจิตรวาทการ ได้เคยทักท้วง

ห้ามปรามมิให้ทำงานหนักมากเกินไป เพื่อมีชีวิตรอยู่ยาวนาน ๆ กับบุตร

และภริยา แต่หลวงวิจิตรวาทการรักการทำงานประหนึ่งชีวิตจึงมิได้

เชื่อฟัง ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมาร่างกายที่ต้องทน

ตรากตรำงานมานาน ไม่มีเวลาพักผ่อนและออกกำลังกายก็เริ่ม

เสื่อมโทรมลง

ป่วยด้วยโรคหัวใจ

ท่านปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี ได้ล้มป่วยด้วยโรค

หัวใจ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๔ แพทย์ได้ทำการรักษาและให้

พักการทำงานในระยะเวลาหนึ่ง เมื่อมีอาการดีขึ้นก็เริ่มทำงานต่อไป

จนกระทั่งเดือนมกราคม ๒๕๐๕ แพทย์ได้ตรวจสอบอาการของโรค

อีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าอยู่ในขั้นอันตราย จึงเข้ารักษาตัว ณ โรง-

พยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี

ได้ขอให้จัดคณะแพทย์ผู้เชี่ยวชาญโรคหัวใจทำการรักษาและดูแล

อย่างดีประมาณ ๒ สัปดาห์เศษอาการก็ดีขึ้น แพทย์อนุญาตให้
สั่งราชการได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ท่านก็ได้ปฏิบัติงานด้วยความเรียบร้อย

ในระยะหลัง ๆ ก่อนออกจากโรงพยาบาล หลวงวิจิตรวาทการ
ได้รับแจ้งคำปรารภของนายกรัฐมนตรี ว่าอยากจะให้โรงละคร
แห่งชาติเปิดได้ทันวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๕ ซึ่งเป็นวันครบรอบ ๔ ปี
ของคณะปฏิวัติ และงานอื่น ๆ ที่จะต้องเร่งทำอีก ท่านจึงได้รับปากว่า
เมื่อกลับบ้านในกลางเดือนมีนาคมจะจัดการเรื่องต่าง ๆ ให้เสร็จสิ้น

ท่านได้ออกจากโรงพยาบาลมาพักรักษาตัวที่บ้านเมื่อวันที่
๑๘ มีนาคม ๒๕๐๕ คณะกรรมการแพทย์ก็ยังคงมาทำการตรวจ
รักษาอยู่เป็นประจำและอนุญาตให้สั่งราชการต่าง ๆ ได้ หลวงวิจิตร-
วาทการได้เขียนคำปราศรัยให้แก่นายกรัฐมนตรีในวันเปิดประชุม
การสังคมสงเคราะห์แห่งชาติครั้งที่ ๒ ในวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๕
ณ ศาลาสันติธรรม เป็นคำปราศรัยที่ประทับใจผู้เข้าร่วมประชุมมาก
และเป็นคำปราศรัยสุดท้ายที่เขียนตามหน้าที่

การประชุมครั้งสุดท้าย

ในวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๐๕ แพทย์อนุญาตให้หลวง
วิจิตรวาทการจัดการประชุมเรื่องการสร้างโรงละครแห่งชาติขึ้น
ณ บ้านพักของท่าน เริ่มประชุมตั้งแต่เวลา ๑๐.๐๐ น. มีคณะ-
กรรมการเข้าร่วมประชุม ๑๐ ท่าน และหลวงวิจิตรวาทการเป็น
ประธาน การประชุมในวันนั้นท่านต้องเหน็ดเหนื่อยในการประชุม
มาก เพราะต้องหยิบยกปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมาพิจารณา เช่นเรื่อง

เครื่องทำความเย็น เครื่องกำเนิดไฟฟ้า ม่านบนเวที ตลอดจนเก้าอี้ภายในโรงละคร ซึ่งยังมิได้จัดทำแต่อย่างใด การพิจารณาไม่สำเร็จลงในวันนั้น จึงได้มีการประชุมต่อในวันรุ่งขึ้นโดยมีกรรมการมาประชุมเพียง ๔ ท่านเท่านั้น หลังจากนั้นจะต้องทำรายงานเสนอนายกรัฐมนตรีทราบและอนุมัติ ในการประชุมทั้ง ๒ วัน คณะแพทย์ก็ได้มาตรวจสอบวัดการเต้นของหัวใจ ตลอดจนความดันของโลหิตปรากฏว่าเป็นไปตามปกติ

ปิดฉาก “ชีวิตแห่งละคร”

ครั้นถึงวันเสาร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๐๕ เวลา ๒.๐๐ น. เศษ หลวงวิจิตรวาทการได้ลุกขึ้นมาเพื่อที่จะทำงานเกี่ยวกับโรงละครแห่งชาติให้เสร็จ แต่รู้สึกหอบและมีอาการมากกว่าเมื่อวันพฤหัสบดีที่มีการประชุม คุณหญิงประภาพรธรณ วิจิตรวาทการ ได้ตามคณะแพทย์ผู้รักษามาตรวจอาการ ฉีดยาและให้นอนพักผ่อนแล้วก็หลับไป จนถึงเวลา ๕.๐๐ เศษ จึงได้ตื่นขึ้นมาเพื่อที่จะทำงานที่ค้างอยู่ต่อไป แต่รู้สึกหายใจไม่สะดวก อาการกำเริบมากและถึงแก่อนิจกรรมอย่างสงบในเวลา ๖. ๐๐ น.เศษนั้นเอง ท่ามกลางความโศกเศร้าอาลัยรักของศรีภริยา บุตรธิดาและน้อง ๆ ท่านจากไปอย่างมีความสุขเพราะท่านถือคติว่างานคือความสุขในชีวิต

งานของหลวงวิจิตรวาทการยังไม่เสร็จ แต่กรรมซึ่งเป็นผู้กำกับบทบาทการแสดงของชีวิตไม่ยอมบอกบทให้ชีวิตแสดงละครอีกต่อไป สมดังที่ท่านได้เคยเขียนไว้ในเรื่อง “ชีวิตแห่งละครฉากแม่น้ำโขง” ว่า

... แต่ถึงแม้โรงละครของเราจะเป็นที่ให้ความยากลำบาก
เพียงไร และถึงแม้บทบาทของเราจะทำให้เราเหน็ดเหนื่อยเพียงไร
เราก็ตยังสมัครเล่น เรายังไม่อยากจะฉีกของเรารีดลง เมื่อร่างกาย
ของเราทรุดโทรม มฤตยูคอยรุดม่านจะให้ฉีกของเรารีด เราก็ต
พยายามต่อสู้เพื่อให้เรามีชีวิตอยู่แสดงบทบาทของเราต่อไป
ทั้งนี้เรายังรักเครื่องแต่งกายของเรา เรายังหวังต่อความนิยมชมชื่น
ที่คนทั้งหลายมีต่อเราเหมือนตัวละครที่ไม่อยากจะไปพ้นสายตากคน
ในเมื่อยังมีเสียงตบมือเกรียวกราวอยู่นอกจอ แต่ในที่สุดเมื่อถึง
เวลาเข้าจริง ๆ คนปิดฉากเขารอเราไม่ได้ เขาจำต้องปิด มฤตยู
ก็รุดม่านสีดำขึ้นมากำบังฉากอันงดงามของเรา และผู้จัดการละคร
ของเราคือกรรมก็นำตัวเราออกจากโรงละคร...

บทที่ ๑๐

อนุสรณ์ คำคม

“จงทำดี
ไม่มีใคร

แต่อย่าเด่น
อยากเห็น

จะเป็นภัย
เราเด่นเกิน”

หลวงวิจิตรวาทการ

ถึงแม้หลวงวิจิตรวาทการจะถึงแก่อนิจกรรมไปนานแล้วก็ตาม
แต่ท่านได้ทิ้งอนุสรณ์ให้ผู้อยู่หลังได้รำลึกถึงท่านอย่างไม่รู้ลืม

อนุสรณ์ประการแรก คือ ประวัติชีวิตการต่อสู้จนกระทั่ง
ประสบความสำเร็จในชีวิตของท่าน เป็นตัวอย่างแก่นุชนรุ่นหลัง
นับตั้งแต่การขวนขวายหาความรู้ด้วยตนเอง ความใฝ่สูง รักความ
ก้าวหน้า แม้จะเริ่มต้นชีวิตด้วยความยากจนก็ตาม แต่ในความยากจน
นั้นมีความดีงามแฝงอยู่ นั่นคือความพากเพียรมานะพยายาม ซึ่ง
นำไปสู่ความมั่งคั่งในที่สุด นอกจากนี้วิธีทำงานและสร้างอนาคต
ของท่านก็เป็นแนวทางอันดีสำหรับผู้ปรารถนาความสำเร็จและความ
รุ่งโรจน์ในชีวิตที่จะดำเนินรอยตาม ชีวิตครอบครัวที่เป็นสุขก็มีส่วน
ทำให้ชีวิตการทำงานประสบความสำเร็จ

อนุสรณ์ประการที่สองคือผลงานประพันธ์อันเป็นอมตะของท่าน งานประพันธ์เหล่านั้นให้คุณประโยชน์ในด้านต่าง ๆ กัน คือ หนังสือชุดประวัติศาสตร์สากล และศาสนาสากล ซึ่งท่านพากเพียรเขียนเป็นหนังสือชุดใหญ่นั้นให้ความรู้ทางวิชาการ หนังสือประเภทบุคคลสำคัญเช่น มหาบุรุษและทางสู้ในชีวิต ดวงหน้าในอดีต ให้อตัวอย่างจากชีวิตจริงของบุคคลที่ประสบความสำเร็จในชีวิต และหนังสือประเภทจิตวิทยา เช่น กำลังใจ จิตตานุภาพ กุศโลบาย ชี้นำทางให้จิตใจแข็งแกร่งในการดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมาย

อนุสรณ์ประการที่สาม คือบทละครและเพลงปลุกใจให้รักชาติที่ท่านเป็นผู้ประพันธ์ยังคงจดจำร้องและกึกก้องอยู่ในใจของคนรุ่นหลังด้วยความนิยมชมชื่น เช่นละครเรื่อง “เลือดสุพรรณ” “อนุภาพพ่อขุนรามคำแหง” ส่วนเพลงปลุกใจได้แก่ เพลงรักเมืองไทย แหลมทอง ตันตระกุลไทย ถิ่นไทย เลือดไทย รวมทั้งเพลงที่มีเนื้อร้องเป็นปรัชญาชีวิต เช่น โชคมนุษย์ และเพลงหอมหวล เป็นต้น

อนุสรณ์ประการที่สี่ ก็คือคำคมต่าง ๆ ของท่านซึ่งส่วนมากแทรกอยู่ในหนังสือทุกประเภทที่ท่านแต่ง ได้นำมาเป็นคติพจน์ประจำใจของคนเป็นจำนวนมากมาจนทุกวันนี้ เพราะคำคมหรือปรัชญาชีวิตของท่านนั้นส่วนมากจะเขียนขึ้นจากประสบการณ์ในชีวิต จึงมีความหมายลึกซึ้งมาก

ตัวอย่างคำคมของหลวงวิจิตรวาทการ

๑. “ชีวิตคือการต่อสู้ ศัตรูคือยากำลัง อุปสรรคคือหนทางแห่งความสำเร็จอันดี . . .”

(จากบัตรส่งความสุข พ.ศ. ๒๔๘๒ ของหลวงวิจิตรวาทการ)

๒. “อันที่จริงคนเขายากให้เราดี
แต่ถ้าเด่นขึ้นทุกที่เขามั่นไส้
จงทำดีแต่อย่าเด่นจะเป็นภัย
ไม่มีใครอยากเห็นเราเด่นเกิน”

(จากเรื่องดีเรื่องเด่น)

๓. “การชมและการติก็มีผลเท่ากัน การชมทำให้ข้าพเจ้ามี
มานะทำต่อไป การติทำให้ข้าพเจ้าพยายามแก้ไขการงาน
ของข้าพเจ้าให้ดีขึ้น ฉะนั้นท่านจะติหรือจะชมข้าพเจ้า
ก็ตาม ข้าพเจ้าคงขอบใจท่านอยู่เสมอ”

(จากความเชื่อในศาสนา)

๔. “การลงสู่ห้วงรักก็เหมือนลงสู่เหวลึก ถ้ารีบร้อนกระโดด
ลงไปจะมีอันตรายมาก”

(จากห้วงรักเหวลึก)

๕. “ในกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยว ปลาย่อมจะว่ายทวนน้ำเสมอ
ปลาที่ลอยตามน้ำก็มีแต่ปลาดาย มนุษย์ต้องต่อสู้
อุปสรรค เหมือนปลาที่ว่ายทวนน้ำ ผู้ที่ปล่อยโชคชะตา
ไปตามเหตุการณ์ก็เหมือนคนที่ตายแล้ว”

(จากกำลังใจ)

๖. “ว่าจะลอยขึ้นสูงได้เพราะเหตุที่ต้านลม ถ้าหมดลมว่า
จะตก มนุษย์เราจะขึ้นสูงได้ก็เพราะต่อสู้อุปสรรค ชีวิต
ที่ไม่เคยประสบอุปสรรคจะหาความก้าวหน้าไม่ได้เลย

เป็นอันขาด”

(จากกำลังใจ)

๗. “ตัวเราคือมหาวิทยาลัยที่ใหญ่ที่สุดในโลก และเหตุการณ์รอบตัวเราเป็นอาจารย์สอนที่ดีที่สุด”

(จากมันสมอง)

๘. “วิธีทำงานหมายถึงการทำงานอย่างมีวิธี ไม่ใช่หักโหมทุ่มเทกำลังแรง . . . หาวิธีที่ทำงานให้ได้มาก โดยให้ร่างกายเหน็ดเหนื่อยน้อย หาวิธีให้งานเป็นของสนุก ให้งานเป็นความผาสุก ไม่ให้การทำงานเป็นความทุกข์ทรมาน . . . ทางเดียวที่เราจะสร้างตัวเองให้ขึ้นสู่ฐานะอันสูงกว่าคนทั้งหลายได้แน่นอน คือทำงานให้ได้มากกว่าเขา ให้ได้ผลสำเร็จดีกว่าเขา”

(จากวิธีทำงานและสร้างอนาคต)

๙. “การศึกษาเรื่องราวในอดีตย่อมให้ความคิดและความเข้าใจในปัจจุบันและอนาคต”

(จากประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑)

๑๐. “ควรพูดแต่น้อย – ฟังให้มาก”

(จากมันสมอง)

๑๑. “เมื่อสิ้นชาติสิ้นแผ่นดินก็สิ้นคิด
เรายอมเสียชีวิตดีกว่าอยู่
ยอมสูญเสียชาติอย่าเป็นทาสของศัตรู
มา มาสู้ไว้ลายชาติไทยเรา”

(เพลงถิ่นไทย จากบทละครเรื่องมหาเทวี)

๑๒. “สิ่งที่หอมหวล มักชวนให้ชื่นชม
แต่จะเด็ดดม จงระวังภัย”

(เพลงหอมหวล จากบทละครเรื่องมหาเทวี)

๑๓. “เป็นการง่ายยืมได้ไม่ต้องฝืน
เมื่อชีพขึ้นเหมือนบรรเลงเพลงสวรรค์
แต่คนที่ควรชมนิยมกัน
ต้องใจมันยืมได้เมื่อภัยมา”

(เพลงโซคมมนุษย์ จากบทละครเรื่องมหาเทวี)

๑๔. “ชาติจีนชาติไทย มิใช่อื่นไกลพี่น้องกัน
ต้องสงวนความรัก ต้องสมัครใจมัน
จะสมานมิตรกัน อยู่เสมอไปเอย”

(เพลงจีนไทยสามัคคี จากบทละครเรื่องพระเจ้ากรุงธน ฯ)

บรรณานุกรม

คณะรัฐมนตรี. วิจิตรวาทการอนุสรณ์ ๒ เล่ม. พระนคร, ๒๕๐๕.

(พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรีหลวง
วิจิตรวาทการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๖ สิงหาคม
๒๕๐๕.)

เจือ สตะเวทิน. “พลตรี หลวงวิจิตรวาทการในฐานะนักกนวนิยาย.”

ภาษาและหนังสือ, ๔ (ต.ค. ๒๕๑๕), ๗๘ - ๑๐๐.

เจลีเยว พันธุ์สีดา. “ชีวประวัติและผลงานวรรณกรรมของหลวง
วิจิตรวาทการ” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

_____. หลวงวิจิตรวาทการและงานด้านประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ ฯ,
สำนักพิมพ์บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐.

มาลี อติแพทย์ และเจริญ ไชยชนะ. ประวัติครู. พระนคร, โรงพิมพ์
คุรุสภา, ๒๕๑๔. หน้า ๑๓๕ - ๗๕ “พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ”

วิจิตรวรรณคดีเล่ม ๑ บทละครเรื่องใหญ่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง
พ.ศ. ๒๔๘๓. พระนคร, กรมศิลปากร, ๒๔๘๕.

วิจิตรวาทการ, หลวง. ชีวิตแห่งละคร ฉากแม่น้ำโขง. พระนคร,
โรงพิมพ์วิริยานุกาพ, ๒๔๗๓.

_____. บทละครเรื่องเลียดสุพรรณ. พระนคร, กรมศิลปากร,
๒๔๗๔.

_____. วิธีทำงานและสร้างอนาคต. พิมพ์ครั้งที่ ๖ พระนคร,
เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๐๕.

_____. ห่วงรัก - เหล็ก ๕ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๓ พระนคร,
มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๘.

อัศววัฒน์ โอสธานุเคราะห์. บุคคลที่น่ารู้จัก. พระนคร, บริษัทเดนซ่า
อุตสาหกรรม, ๒๕๑๖, หน้า ๓๐๑ - ๑๖. "คุณหญิงประภาพรรณ
วิจิตรวาทการ"

คณะผู้จัดทำ

๑. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา
๒. นางฐะปะนีย์ นาครทรรพ
๓. นางแม่นมาส ขวลิต
๔. นางสิรินทร์ ช่างโชติ
๕. นางสมบูรณ์ คิงหมานันท์
๖. นางสาวธรรมบุญ โรจนะบุรานนท์
๗. นายวิริยะ สิริสิงห
๘. นางพรจันทร์ จันทวิมล
๙. นายสันต์ เตชะกัมพูช
๑๐. นายวิโชค มุกดามณี
๑๑. นายประเทศ สุขสถิตย์
๑๒. นายวินัย รอดจ่าย
๑๓. นางนันทนา ประจวบเหมาะ
๑๔. นางพจณี พลสิทธิ์
๑๕. นายเกริก ยืนพันธ์
๑๖. นายศรีสวัสดิ์ ศรีสรากร
๑๗. นายสมบัติ คิ้วฮก
๑๘. นายวรพงศ์ วรชาติอุดมพงศ์
๑๙. นางสาวสุธีรา สาธิตภัทร
๒๐. นางสลวย โรจนสโรช
๒๑. นางสาวสุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์

๔๒

๒๒. นางสาวลมูล	รัตตากร
๒๓. นายสวัสดิ์	สุวรรณอักษร
๒๔. นายชัยวัฒน์	คุประตกุล
๒๕. นายครรชิต	มัลย์วงศ์
๒๖. นางธนาลัย	ภักดีกุล
๒๗. นายประสพโชค	นวนพันธุ์พิพัฒน์
๒๘. นางศรารัตน์	สิงหนาท
๒๙. นางสาวอุษณีย์	วัฒนพันธุ์
๓๐. นางสาวจินตนา	ใบกาชุย
๓๑. นางจารุดี	ผลไธการ
๓๒. นางสาวปริญญา	ฤทธิ์เจริญ

ผู้จัดหาภาพประกอบ

นางสาวสุทธิลักษณ์ อัมพวงศ์

คณะกรรมการ

๑. นางแม่นมาส	ชวลิต
๒. นางสาวจินตนา	ใบกาชุย
๓. นางจารุดี	ผลไธการ
๔. นางสาวปริญญา	ฤทธิ์เจริญ

